

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 01 » червня 2022 року

УДК 159.922.23:355-01]:355.09

ВПЛИВ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 466 групи

БЛЕЙЧИК Вікторія Андріївна

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,

в.о. доцента б.в.з.

ГУСАК Вікторія Михайлівна

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут

Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 - Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 03 » червня 2022 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці **Блейчик Вікторії Андріївні**.

1. Тема роботи: «Вплив стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців» затверджена наказом ЧНУ імені Петра Могили № 307 від «17» листопада 2021 року.

2. Об'єкт дослідження – стиль діяльності військового психолога.

3. Предмет дослідження – особливості впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.

4. Завдання дослідження:

1) Проаналізувати та узагальнити психологічні підходи до вивчення стилів діяльності військового психолога.

2) Вивчити наукову літературу щодо психологічних станів військовослужбовця.

3) За допомогою проведення емпіричного дослідження перевірити наявність впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.

4) Підібрати психодіагностичний інструментарій військового психолога.

5. Науковий керівник роботи.

ПІБ та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Гусак Вікторія Михайлівна кандидат психологічних наук, в.о. доцента б.в.з.	27 вересня 2021 року _____	25 травня 2022 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	11 жовтня 2021 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	30 листопада 2021 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретичні аспекти проблеми впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.	20 грудня 2021 р.
3.2	Розділ 2. Емпіричне дослідження впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.	25 квітня 2022 р.
4	Висновки	16 травня 2022 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	01 червня 2022р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	21 червня 2022 р.

Студент

_____ Вікторія БЛЕЙЧИК

Науковий керівник

_____ Вікторія ГУСАК

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	
1.1. Психологічні підходи до вивчення стилів діяльності військового психолога	6
1.2. Психологічний стан військовослужбовця: сутність та зміст	18
1.3. Процес формування індивідуального стилю діяльності військового психолога	28
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	
2.1. Методична база і організація дослідження	38
2.2. Результати психологічного дослідження.....	43
2.3. Формування психодіагностичого інструментарію військового психолога .	56
Висновки до другого розділу	67
ВИСНОВКИ.....	69
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми визначається об'єктивно збільшеною потребою Збройних Сил у високваліфікованих фахівцях, здатних забезпечити обороноздатність країни відповідно до політичних і соціально-економічних умов, що склалися у державі. Для покращення рівня обороноздатності військово-службовців має сенс дослідити їх психологічний стан, тому як морально-психологічний стан напряму впливає на військовослужбовця під час виконання бойових задач. Більш поглиблений аналіз стилів діяльності військового психолога зробить не тільки вагомий внесок у розвиток психологічної науки, а й внесе ясність у питання: «Чи впливає стиль діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців?».

Розробленість теми. Істотний внесок у вивченні формування стилю діяльності внесли: В. С. Мерлін, Е. А. Клімов, К. Левін. Їх роботи містять фундаментальні основи формування стилів діяльності. Ці автори одні із перших внесли у науковий побут термін «індивідуальний стиль діяльності». Розкривають та описують стилі діяльності такі автори: Д. Шварцер, Ф. Фідлер, Р. Хаус, Т. Мітчел, Н. В. Ревенко. Їх роботи поглиблюють вивчення даної теми, значною мірою сприячи у розширенні знань проблематики стилів діяльності. Значний внесок у дослідження напрямлень стилів діяльності внесли: М. А. Бондаренко, Г. М. Андрєєва, С. Г. Плукін, І. М. Сеченов. Праця цих авторів присвячені теоріям, щодо стилів діяльності. Також, вони внесли правки у роботи інших авторів щодо даної теми.

Об'єкт дослідження – стиль діяльності військового психолога.

Предмет дослідження – особливості впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити психологічні підходи до вивчення стилів діяльності військового психолога.
2. Вивчити наукову літературу щодо психологічних станів військово-службовця.
3. За допомогою проведення емпіричного дослідження перевірити наявність впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.
4. Підібрати психодіагностичний інструментарій військового психолога.

Методи дослідження. Для здійснення поставлених завдань обрано такі методи роботи: теоретичні (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, синтез інформації, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень), емпіричні (спостереження, методи опитування, тестування), методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження).

Психодіагностичний комплекс методик склали: «Методика оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та комфортності» (Л. А. Курганський, Т. А. Немчин); методика А.Л. Журавльова «Стиль управління»; опитувальник: «Шкала нервово-психічного напруження» (Т. А. Немчин).

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації авіаційного персоналу Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба. У дослідженні взяли участь 20 військовослужбовців віком від 25 до 30 років.

Апробація результатів дослідження та публікації. Основні положення роботи обговорювались та отримали схвалення на Міжнародній науковій студентській конференції: «Молодь і науковий прогрес у соціально-

економічному та освітньому просторі суспільства» (Кам'янець-Подільський, 2021). Основні результати дослідження відображено у статті, яку опубліковано у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 51 найменувань та додатків. Загальний обсяг роботи складає 81 сторінку комп'ютерного тексту, основний зміст викладено на 70 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 10 діаграм.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Психологічні підходи до вивчення стилів діяльності військового психолога

В.С. Мерлін був тим, хто вперше ввів у психологію поняття індивідуального стилю діяльності. З його опису поняття, ми можемо дізнатися, що В.С.Мерлін розглядав індивідуальний стиль діяльності як взаємовідносин конкретної діяльності з властивостями конкретної особистості. В.С.Мерлін дослідив, що стиль діяльності визначається властивостями різних ієрархічних рівнів – нейродинамічними та психодинамічними відносинами особистості [5, с. 275].

У вітчизняній психології радянського періоду людина завжди була цікава перш за все як трудівник, таким був соціальне замовлення суспільства, тому найбільш інтенсивно розвивалися ті галузі психології, в яких він був такий представлений: психологія праці, інженерна психологія і т.д.

Усі зусилля були спрямовані на те, щоб вивчити його як суб'єкт діяльності. Засновник діяльнісного підходу до вивчення особистості А. Н. Леонтьєв писав: «Що таке людське життя? Дуже важливо усвідомлювати закономірності та особливості прояву психічних станів, для того, щоб буда можливість їх попередити чи своєчасно корегувати» [6, с. 16]. Якщо військовослужбовець буде більш усвідомлений у своїх психологічних станах, він зможе більш ефективно направляти свої сили на формування певних якостей для нормалізації своєї поведінки та емоцій.

Якщо розглядати суспільство у загальному вигляді, то саме завдяки спілкуванню і спільній діяльності виробляється розуміння різних форм взає-

модії, можливість зрозуміти та почути людину, де є дуже важливим аспектом у виконанні військової служби. Важливим фактором у діяльності військового є його вміння кращого існування зі своїм колективом, окрім цього, повага до начальників, та вміння слухати. Які бувають форми таких взаємодій? Повсякденне життя військової людини, чи його служба протікають у формі військово-соціальної взаємодії. Що це означає? Це сукупність, точніше система, що змінюють одне одного діяльностей [6, с. 21].

Б.Г.Ананьєв наполягав на необхідності запровадження поряд із поняттями особистість та індивідуальність поняття суб'єкта діяльності. Він підкреслював, що «людина – суб'єкт, передусім основних соціальних діяльностей – праці, пізнання, спілкування, з яких здійснюється як інтеріоризація зовнішніх дій, і екстеріоризація внутрішнього життя особистості» [50, с. 78]. Поняття особистості, з погляду, характеризує вершину всієї структури людських властивостей, а індивідуальність – глибину. Індивідуальність Б.Г.Ананьєв вважав закритою системою, що має зв'язок із зовнішнім світом через такі відкриті системи як особистість, індивід та суб'єкт діяльності. З цього випливало, що індивідуальність формується і проявляється переважно через різні види діяльності.

Не дивно, що першою стильовою характеристикою, взятою як предмет дослідження у нашій країні наприкінці 60-х років, було поняття індивідуального стилю діяльності. На думку однієї з перших його дослідників Е.А.Климова, індивідуальний стиль діяльності – це «індивідуальна система психологічних засобів, яких свідомо чи несвідомо вдається людина у цілях найкращого врівноваження своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності» [48, с. 92]. У цьому визначенні підкреслюється інструментальна функція стилю та двояка його зумовленість індивідуальністю та середовищем.

Дослідження індивідуального стилю діяльності склало ціле наукове спрямування, засновником і теоретиком якого став В.С.Мерлін. Він прийшов

до відкриття дуже важливих моментів, що стосуються всіх стильових характеристик. Перший пов'язаний з поняттям зони невизначеності як умови формування стилю. На думку В.С.Мерліна, виконання будь-якої діяльності залишає свободу всередині кордонів, що дозволяє людині виявляти свою індивідуальність у постановці проміжних цілей, виборі засобів для їх досягнення та реалізації самої діяльності. З цього випливає, що стиль виникає там, де є свобода самовираження. Якщо діяльність жорстко регламентована, індивідуальному стилю важко проявитись у таких умовах. Зона невизначеності та суб'єктивно обумовлена: там, де одна людина бачить безліч рішень, інша бачить лише одне. Внутрішня та зовнішня свобода є, таким чином, умовою породження стилю.

Друге важливе відкриття, зроблене у процесі дослідження індивідуального стилю діяльності, у тому, що його формування необхідна особистісна залученість у діяльність. Стиль формується тільки за наявності позитивного ставлення до діяльності та прагнення зробити її якнайкраще. Про це свідчать дослідження, проведені на різних професійних та вікових групах. Життєвий досвід показує, що раціоналізатори і винахідники нових прийомів діяльності виділяються з-поміж найбільш захоплених своєї професії робітників. Сфера мистецтва та науки дає нам цілу галерею образів самозабутніх служителів музи. При крайнього ступеня залученості особистості діяльність творчий стиль зливається зі стилем життя.

Третій важливий момент, пов'язаний із розробкою поняття індивідуального стилю діяльності, полягає у вказівці на його системоутворюючу функцію. В.С.Мерлін розглядав індивідуальність як складну ієрархічну систему, що включає різні рівні організації від біохімічного до соціально-психологічного, сполучним стрижнем між якими є індивідуальний стиль діяльності. Таке становище стилю зумовлено тим, що, будучи пізно формується особистісною освітою, він спирається на вже сформовані індивідні та особистісні властивості, ув'язуючи їх у єдине ціле. Багато дослідженнях було емпі-

рично доведено наявність зв'язків індивідуального стилю діяльності практично з усіма рівнями інтегральної індивідуальності.

Інтегральна індивідуальність за В.Мерліном – це така, що саморозвивається та саморегульована біопсихосоціальна система, в якій щільно пов'язані всі природні та соціальні якості. Деякі положення В.Мерліна про інтегральну індивідуальність уточнено у спеціальній теорії індивідуальності В.Русалова. Спеціальна теорія індивідуальності – це теорія про походження, структуру та місце біологічних факторів (які В.Русалов поєднує під поняттям «темперамент») у загальній структурі індивідуальних властивостей людини [47, с. 120].

У дослідженнях представників мерлінівської школи було виявлено, що стиль виконує компенсаторну функцію, допомагаючи людині спертися на свої сильні сторони у процесі виконання діяльності. Кожна людина намагається так організувати свою діяльність, щоб їй було зручно її виконувати. Іноді ці умови усвідомлюються, але найчастіше не усвідомлюються. Критерієм правильного вибору стилю відповідно до своїх індивідуальних особливостей для самої людини служать відчуття зручності, комфорту, зняття напруженості в момент виконання діяльності.

Наступним кроком у розвитку стильового підходу до індивідуальності було запровадження В.Мерліним поняття індивідуального стилю спілкування як цілісної системи цілей та дій, що забезпечує індивідуально характерний спосіб спілкування. Стиль спілкування включає стильові характеристики різних рівнів узагальненості (наприклад, комунікативний і перцептивний рівень), які ще належить вивчити. В останні п'ять років у пермській психологічній школі було описано ще дві стильові характеристики: стиль активності (Б. Вяткін) та емоційний стиль (Л. Дорфман) [22].

Під стилем будь-якого рівня узагальненості (чи то стиль діяльності або когнітивний стиль) повинна матися на увазі характеристика особистості, що описує якийсь спосіб або манеру поведінки, яку можна спостерігати в експе-

риментальних дослідженнях або реальному житті. І єдиним інструментом для їхньої діагностики можуть бути тести, що дозволяють зафіксувати стильові відмінності, або спостереження за особливостями поведінки у конкретній життєвій ситуації. Саме вихід реальні життєві характеристики дозволив дослідникам стилів зробити новий крок у створенні проблематики індивідуальних відмінностей проти дослідниками властивостей личности.

Зарубіжна психологія йшла до розуміння стилю через аналіз індивідуальності, і перший крок було зроблено А.Адлером, який увів узагальнене стильове поняття – стиль життя. Як відомо, він був дослідником індивідуальної психології та виходив з розуміння індивідуальності як цілісного та цілеспрямованого освіти. Однією із загальних цілей людей є подолання «комплексу неповноцінності», під яким він розумів підрив віри у власні здібності. Те, які цілі ставить собі людина і які методи їх досягнення вибирає, визначає стиль життя.

З теорії А.Адлера випливає, що стиль є проявом цілісності індивідуальності, також, що стиль пов'язаний з певною спрямованістю та системою цінностей особистості та стиль виконує компенсаторну функцію, допомагаючи особливості найбільш ефективно пристосувється до вимог середовища [36, с. 87].

Можна припустити, що ці ідеї було взято на озброєння і В.С.Мерліним при побудові теорії індивідуального стилю діяльності, оскільки він посилався на роботи А.Адлера. У психотерапії простежується вплив ідей А.Адлера на гуманістично орієнтовані підходи до клієнта, розроблені К.Роджерсом та В.Франклом. Теоретична психологія взялася за вироблення критеріїв для класифікації стилів життя та аналіз самого поняття. Як правило, як критерій для виділення стилів життя використовується домінуюча спрямованість особистості або спосіб вирішення життєвих проблем, причому число стилів життя може бути будь-яким: від трьох до двадцяти.

Найбільш лаконічна класифікація стилів життя належить Д. Ройсу та А. Пауелл, які визначають стиль життя як «стратегію для досягнення індивідуальних цінностей і почуттів у світі, в якому кожен індивід повинен жити так, щоб оптимізувати свої особистісні сенси» [44, с. 48]. Відповідно до цього визначення вони виділяють три стилі життя: альтруїстичний, сенс якого полягає у служінні людям; індивідуалістичний, спрямований на самоактуалізацію, та ікарістичний (на ім'я міфологічного героя Ікара), орієнтований на творчість.

Д. Ройс та А. Пауелл є також творцями найбільш відомої багатofакторної суперсистеми індивідуальності (1985), яка визначається шістьма взаємодіючими системами – сенсорною, моторною, когнітивною, афективною, стильовою та ціннісною. У кожен з шести систем включені підсистеми нижчого рівня, які, у свою чергу, є більш високим рівнем для приватних систем (отже три підсистеми в кожній). Ці підсистеми були отримані на підставі факторного аналізу при виділенні факторів першого, другого та третього порядку – всього багатofакторна суперсистема індивідуальності Д. Ройса та А. Пауелла об'єднує близько двохсот факторів [16].

У тому концепції індивідуальність сприймається як ієрархічно організована, цілеспрямована система, що з кількох рівнів. На нижньому рівні організації особливості знаходиться сенсомоторна система, що забезпечує контакт людини із зовнішнім світом. Другий рівень представлений когнітивними процесами та емоційною сферою. Третій рівень, який автори пов'язують із поняттям «Я», займають когнітивні та афективні стилі та цінності. Під афективними стилями вони мають на увазі деякі параметри когнітивного стилю, в яких явно виражений емоційний компонент (наприклад імпульсивність-рефлексивність). Когнітивними цінностями називаються інтереси, а афективними цінностями – ціннісні орієнтації особистості. Функція когнітивно-афективних стилів і цінностей полягає у регуляції двох нижчих рівнів індиві-

дуальності та детермінації інтегрального рівня, на якому знаходяться образи миру та стилі життя.

Д. Ройс та Е. Поуелл виділяють три образи світу або епістемічних стилів: емпіричний, заснований на переважному отриманні знань про навколишнє середовище через сенсоріку; раціональний, що базується на добуванні знань з логіко-аналітичних прийомів, і метафоричний, при якому знання набуваються через символіко-метафоричне переживання. Вище згадувалися три стилі життя, запропоновані цими авторами: індивідуалістичний, альтруїстичний та ікарістичний. Образи світу та стилі життя можуть утворювати різні поєднання, породжуючи дев'ять видів Я-концепції. Когнітивні стилі вносять переважний внесок у спосіб світу, а цінності – у стиль життя [16, с. 33].

Індивідуальні стилі професійної діяльності (за О. К. Марковою):

1. Стиль, сформований з урахуванням вимог до діяльності, – працівник пристосовується до професії, він, зазвичай, результативний.

2. Стиль, сформований виходячи із зручності людини, – діяльність пристосовується до вимог фахівця, отже, може бути не результативний.

3. Компромісний стиль вибирається відповідно до схильності спеціаліста, при цьому немає суперечності з вимогами діяльності. Ефективність професійної діяльності висока, немає психологічного перенапруження самого фахівця.

4. Універсальний стиль включає методи і тактики, які відповідають психофізіологічним здібностям людини, отже, він вимагає від нього психічних витрат, та заодно викликає його радість.

5. Компенсаторний стиль означає наявність здібностей до заміщення, добудову недостатніх якостей з урахуванням вимог діяльності.

6. Маскуючий стиль дозволяє приховувати недоліки спеціаліста без можливої компенсації.

7. Зумовлюючий стиль полягає у виході спеціаліста за межі своїх відомих можливостей, з визначенням у себе нових ресурсів.

8. Корируючий стиль, гарантується тим, що фахівець перебудовує свої природні особливості з урахуванням довічно сформованих у нього способів діяльності та поведінки.

9. Творчий стиль – у своїй стилі фахівець виходить межі вимог професії, збагачуючи її, випереджаючи у своїй своїх колег.

10. Надлишковий стиль – працівник добровільно витрачає більше своїх сил та можливостей, ніж це вимагає професійна діяльність та соціум.

Слід зазначити, стиль діяльності не може бути цілком відповідним індивідуальним особливостям людини, а виступає у ролі системи їх узгодження. На думку Є. О. Клімова, формування індивідуального стилю просуває особистість на дедалі вищі рівні впровадження діяльності [50, с. 78].

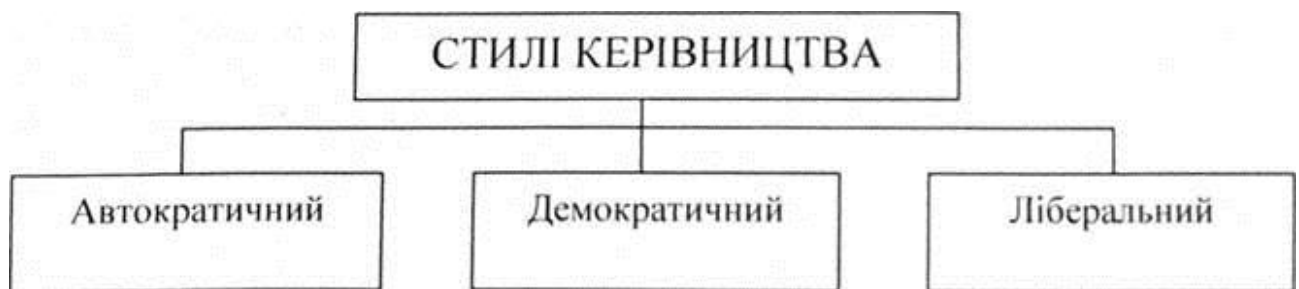

Рис.1.1. Стилi керівництва [50, с. 80].

Різновидом індивідуального стилю діяльності виступає стиль управління. Один із перших описів стилів керівництва дають К. Левін із співавторами. З їх погляду є два боки стилів керівництва, а саме: зміст рішень, запропонованих лідером групи, та прийоми здійснення цих рішень. Як наголошує Г. М. Андрєєва, визначені К. Левіним стилі поведінки належали насамперед до типу ухвалення рішення керівниками. У результаті експериментів ним було виділено три стилі управління: авторитарний, демократичний та ліберальний. У подальших дослідженнях було уведено такі назви стилів керівництва як директивний, колегіальний та дозвіллевий. Однак стосовно діяльності,

взаємодії, спілкування найчастіше використовуються саме назви, запропоновані К. Левінім.

Авторитарний стиль діяльності керується директивним принципом керівництва, згідно якому способом впливу виступає наказ. Відповідно до цього стилю тим, хто сам приймає рішення з усіх питань є керівник. Особливостями даного стилю діяльності є те, що керівник не дозволяє своїм підлеглим горизонтальну та вертикальну комунікацію.

Демократичний стиль відрізняється від авторитарного стилю. При демократичному стилі керівник прислухається до своїх підлеглих, та дозволяє їм горизонтальну та вертикальну комунікацію. Відповідальність розподіляється між керівником та підлеглими. При такому стилі керівництва, керівник дозволяє підлеглим брати участь у вирішенні питань. Це суттєво відрізняється від авторитарного стилю.

Ліберальний стиль проявляється у вседозволеності підлеглих. При такому типі керівництва підлегли мають майже повну волю робити все за згодом, це стосується виконання завдань, контролю за ними та тощо. Керівник з цим стилем має достатньо щире натуре, він ввічливий та добродушний. Завжди вислухає, уважно відноситься до пропозицій. Підлегли цього керівника не соромляться у відкриту критикувати, тому що керівник цьому не перешкоджає. Негативними рисами цього типу керівництва є легкість впливу з боку інших людей. Такий керівник може здатися безвідповідальним, конформним, і навіть «беззахисним». Тому як якщо задача цього керівника не виконується його підлеглими, він зробить все сам. Відсутність ініціативи робить цей тип керівництва пасивним [31].

Сутність згаданих вище стилів керівництва було описано Д. Шварцером. Він вважає, що при авторитарному стилі усі рішення надходять від керівника. Такий керівник дає своїм підлеглим особисте завдання та назначає співробітників, які мають спільно виконувати його. Щодо демократичного стилю, Д. Шварцерзначає, що усі заходи обговорюються у групі, рішення

ухвалюються спільно, а керівник погоджується з ними та докладає зусиль для їх здійснення. Мета виробничого процесу намічається наперед, основні етапи визначаються як завдання робочої групи, а якщо групі потрібна технічна рекомендація, то керівник пропонує на вибір кілька альтернатив. Члени групи самі можуть обирати партнерів по роботі, при цьому розподіл завдань доручається самій групі.

Вважаючи, що у різних ситуаціях найбільш ефективними можуть бути різні типи керівництва, оскільки групова динаміка не визначається лише особистісними якостями лідера, Ф. Фідлер виділив три ключові ситуаційні змінні, що впливають на ефективність професійної діяльності:

1. Відносини керівника та підлеглих – рівень довіри та поваги підлеглих до свого керівника та лояльність до нього.

2. Формалізація завдань. Визначається за такими ознаками: наскільки у баченні підлеглих обране керівником рішення виглядає правильним; наскільки колектив розуміє вимоги до цього рішення (ясність постановки завдання); які є обмеження щодо виконання завдання; чи є це рішення єдино правильним, чи можна обрати інші можливі варіанти.

3. Посадова влада як можливість керівника приймати рішення, які пов'язані з покаранням чи заохоченням підлеглих. Що є важливим, влада визначається обсягом посадових повноважень керівника, становищем колективу у загальній організаційній структурі, традицією чи неформальним визнанням авторитету керівника [33].

Ця теорія відрзняється від теорії Ф. Фідлера, що виділяє стиль як стійку характеристику поведінки суб'єкта, згідно з теорією Р. Хауса – Т. Мітчела «Шлях – мета» керівник може і повинен використовувати різні стилі, що найбільш відповідають виробничій ситуації. Основні ситуативні чинники, що визначають поведінку лідера: особисті якості підлеглих; тиск оточення; вимоги до підлеглих [37, с.52].

На думку Н. В. Ревенко стилі керівництва є інтегративною характеристикою діяльності керівника, в якій виражаються його особисті якості, взаємини з підлеглими та особливості діяльності. Виразність стилів керівництва за чинником «авторитарність – ліберальність» може бути різною, до крайніх форм, проте стиль неможливо повно описаний лише в рамках цього фактору. В основу загальної класифікації можуть бути покладені кілька факторів: «авторитарність – ліберальність», «суспільна – егоцентрична орієнтація», «ділова активність – інертність», «контактність – дистантність» [5, с. 29].

Молода людина, яка планує пов'язати своє життя з армією, повинна знати, що їй доведеться відмовитись від звичних умов та стереотипів поведінки. Авторитарний стиль діяльності керівників може негативно вплинути на особистість, яка психологічно не підготовлена до цього. Тому, військові психологи мають використовувати демократичний стиль діяльності, перевіряючи психічну готовність особистості, допомогти їй адаптуватися до незвичних умов та витримати особливості військової служби.

Як зазначає В. С. Мерлін, поняття стилю як цілісної психологічної характеристики дуже широко застосовується у сучасних дослідженнях у нас і за кордоном, але набуло розпливчастого сенсу. У зв'язку з цим він поставив завдання диференціювати поняття індивідуального стилю діяльності з інших психологічних концепцій стилю. На відміну від зарубіжних учених, які розглядають стиль як характеристику особистості [14, с. 44].

В. С. Мерлін застосував термін «стиль» в аналізі взаємовідносин об'єктивних вимог діяльності та властивостей особистості. По В. С. Мерліну, індивідуальний стиль діяльності визначається своєрідністю дій, що застосовуються для здійснення мети. По Є. А. Климову, прояв індивідуального стилю діяльності різноманітне: і практичні методи впливу, і прийоми організації психічної діяльності, і особливості реакцій і психічних процесів. «Взагалі кажучи, під індивідуальним стилем слід розуміти всю систему відмітних ознак діяльності даної людини, обумовлених особливостями її особистості

[42, с.13]. У тому, що стиль діяльності не набір окремих властивостей, а доцільна система взаємозалежних процесів, з якої досягається певний результат, писав і В. С. Мерлін.

Таким чином, різні стилі діяльності – це різні системи прийомів виконання діяльності, а не різні прийоми виконання однієї і тієї ж дії, як це може здатися з визначень стилю діяльності, що даються. Наприклад, Я. Стреляу під стилем діяльності розуміє «спосіб виконання певної дії, характерний даного індивіда» [21, с. 76]. Насправді ж він характеризує різні стилі діяльності співвідношенням різних дій (переважанням у діяльності головних чи допоміжних дій, дискретних чи безперервних, різнорідних чи однорідних). Отже, сутнісно, й у Я. Стреляу стиль – це сукупність різних процесів, їх система.

Сказане, однак, не знімає питання: чи існує поряд із стилем діяльності та стиль дії. Здається, що відповідь може бути ствердною. Адже говорять про стиль живопису (маючи на увазі манеру, техніку письма), про стиль (спосіб) стрибка у висоту і т.д. При цьому важливо наголосити, що стиль діяльності та стиль дії можуть бути незалежними один від одного і відображати різні характеристики діяльності: перший відображає тактику провадження діяльності (це особливо чітко видно при вивченні стилів спортивної діяльності, де в багатьох випадках індивідуальна тактика на змаганнях того чи іншого спортсмена може залежати від стилю діяльності, властивого цьому спортсмену), другий – техніку її здійснення.

Про відносну самостійність цих двох стилів говорить і той факт, що одні й ті самі стилі діяльності зустрічаються у представників різних професій та видів спорту, які виконують суттєво різні дії. Наприклад, стилі діяльності, пов'язані з розкладкою сил на дистанції, зустрічаються у представників усіх циклічних видів спорту (бігунів, велосипедистів, лижників, веслярів, ковзанярів, плавців), стилі атакуючий, контратакуючий та захисний – у представників усіх видів єдиноборств (борців, тенісистів, фехтувальників, боксерів) [7, с. 34]. Таким чином, стиль дії характеризує виконання однієї й тієї ж дії

різними людьми різними способами, а стиль діяльності характеризує різні комбінації різних дій, які різними людьми можуть виконуватись і однаковими способами.

Чим обумовлений стиль діяльності? У більшості психологічних досліджень стиль діяльності вивчається у зв'язку із типологічними особливостями прояву властивостей нервової системи. І це виправдано, оскільки типологічні особливості нейродинамічних властивостей є ядром стилю. У багатьох роботах (з останніх пошлемося на [4], [6], [18], [26] показано, що схильність до того чи іншого стилю діяльності визначається окремими типологічними особливостями та їх поєднанням. Саме типологічно зумовлена схильність до того чи іншого способу провадження діяльності є першим поштовхом до стихійного формування стилю. У зв'язку з цим за пермською психологічною школою почали говорити про типологічно обумовленому індивідуальному стилі діяльності.

Таким чином, ми проаналізували психологічні підходи до вивчення стилів діяльності військового психолога, розібралися, чим обумовлений стиль діяльності, дослідили як вітчизняні психологічні підходи до вивчення поняття стилю діяльності, так і сучасні.

1.2. Психологічний стан військовослужбовця: сутність та зміст

У сучасній науці сформувалося значне число різних підходів до розуміння організації і проведення психологічної підготовки, яка здійснюється в ході виховання (виховними структурами), навчання (органами бойової підготовки) і при проведенні заходів безпосереднє з психологічної підготовки. З огляду на ту обставину, що навчання, виховання і власне психологічна підготовка тісно між собою взаємопов'язані і взаємозумовлені, дуже важливо розглянути якості, властивості, психічні процеси і стани, що формуються в кожній з перерахованих заходів.

У процесі виховання у військовослужбовців виробляються навички і звички поведінки в різних умовах, що сприяє на розвиток вольових якостей; здійснюється розвиток емоційно-вольової сфери особистості та її адаптації до нових умов; військовослужбовці цілеспрямовано орієнтуються на подолання можливих труднощів в бойових умовах, їм прищеплюється стійкість, відвага, хоробрість, мужність, впевненість у правоті своїх дій та ін.

В ході навчання формуються і загартовуються навички, що необхідні для успішного захисту Батьківщини морально-бойові якості і почуття (мужність, рішучість, стійкість, сміливість, ініціативність, готовність до бою, почуття колективу), активізуються мотиваційні установки; за допомогою накопичення відповідних знань, формуються уявлення про сучасний бій, а закріплення навичок і умінь сприяє розвитку психологічної готовності, стійкості [2, с. 34].

Треба розуміти, що зводити психологічну підготовку тільки до навчання і виховання було б невірним. Навчання і виховання набагато ширше за важливість справ, ніж психологічна підготовка, але існує цілий ряд завдань, особливо щодо формування, розвитку і загартування необхідних для виконання бою психологічних і спеціальних якостей, які можуть бути вирішені тільки в процесі психологічної підготовки.

Наприклад:

- 1) закріплення і розвиток навичок і умінь, необхідних для виконання конкретного завдання;
- 2) активізація рис пізнавальних процесів, мотивів, здібностей, характерних для того чи іншого військового фахівця;
- 3) активізація таких спеціальних якостей бійця як обачність, окомір, мислення, координація рухів, стійкість до перевантаження та ін [16, с. 51].

Таким чином, поряд з навчанням і вихованням, в процесі яких частково здійснюється психологічна підготовка, вирішується ряд завдань, що дозволяють нам зробити висновок, що вона є самостійною, має свої шляхи, засоби,

форми і методи (аутотренінг, накопичення уявлень про ситуації бою і адаптація до них, психокорекція, психологічна реабілітація та ін.). Дана обставина часто вносить деяку невизначеність в питання організації психологічної підготовки.

Інакше кажучи, потрібно розуміти, що є дуже важливим розрізнити зміст цільової та загальної підготовки. Якщо розглядати саме загальну підготовку, то вона здійснюється у процесі навчання військовослужбовця. В ході підготовки у військовослужбовця формуються професійно важливі якості. До таких якостей можна перелічити: стійкість, мужність, сила волі, хоробрість. Ці якості відповідають вимогам до особового складу [14].

Щодо спеціальної психологічної підготовки військовослужбовця, можна сказати, що з навчанням вона пов'язана менше, і тому спеціальна підготовка військовослужбовця є юільш наближеною до самостійної роботи, у якій формується вміння виконувати поставлені задачі. Спеціальна підготовка військовослужбовця включає в себе специфічні методи тренування, до яких входять тренажі, ідеомоторні тренування та вивчення основних ознак цілей. Військовослужбовець в ході спеціальної підготовки повинен навчитися усвідомлювати бойове завдання, розумінню того, що бойовий наказ треба виконувати беззаперечно. Військовослужбовець повинен бути зібраним та відповідальним, готовим до виконання поставленого наказу. Коли військовослужбовець проходить спеціальну психологічну підготовку, в ньому формуються важливі, але специфічні якості. Ці якості необхідні для того, щоб військовослужбовець міг виконати дане йому бойове завдання.

Розглянемо основну термінологію, яка є важливою у подальшому вивченні теми сутності за змісту психологічного стану військовослужбовців. А саме поняття, яке дає В. П. Кашірін: морально-психологічний стан. Це поняття позначає стан та настрій військовослужбовця, який обумовлений впливом зовнішніх факторів. Тобто, соціальних, матеріально-технічних та природніх факторів. Морально психологічний стан визначається як у військовослуж-

бовця, так і у всьому колективі. Морально-психологічний стан відповідає за ступінь готовності до виконання бойових завдань.

В.П. Каширін відзначає, що морально-психологічний стан проявляється в конкретних реальних формах індивідуально і соціально-психологічних явищ. До них відносяться: настрої військовослужбовців, стан їхньої психіки в даний момент або за певний проміжок часу, що виникають як результат існуючих в психології військового колективу суджень, думок, раціональних відносин, обставин та ін.; індивідуальні та групові емоційні стани, як сукупність співпереживання, які опанували особовим складом у зв'язку з тими чи іншими подіями, фактами та ін.; стан вольовий мобілізації, готовності, настрою та рішучості діяти відповідно до політичних і моральними цінностями нашого суспільства, інтересами народу при виконанні військового обов'язку.

До психічних станів відносяться: підйом, натхнення, бойовий порив, впевненість, бадьорість, готовність, рішучість, а також інший бік, а саме невпевненість, страх, жах, стомленість, туга, печаль і інші. Вони характеризуються силою, тривалістю і динамічністю.

Психічні стани військовослужбовців можна розбити на дві групи:

1. Позитивні: впевненість, бадьорість, підйом, піднесеність, бойовий порив, готовність до активних дій і т.д.

2. Негативні: невпевненість, страх, жах, стомленість, пригніченість, сумнів, страх, відчай, байдужість, напруженість, втома і т.д [23, с. 35].

МПС має певну структуру, в якій можна виділити три нерозривно пов'язані, взаємодіючі групи елементів: моральні, що відображають уявлення про війну, її характер, цілі і сутності. У розповсюджуваних державними органами ідеях відображаються суспільні потреби народу і армії. Ці потреби виступають конкретними мотивами діяльності збройних сил щодо захисту Вітчизни; суспільно-психологічні, індивідуально-психологічні елементи (патріотизм і інтернаціоналізм, бойові традиції, соціальні настрої і почуття, рі-

вень розвитку рис характеру, темперамент, воля до перемоги, готовність до самопожертви);

Професійні, що підрозділяються на три підгрупи:

1) військово-професійної підготовки (рівень військово-технічних знань, ступінь оволодіння своєю військовою спеціальністю);

2) дисциплінованості (точність і якість виконання бойових наказів і т.д.);

3) взаємин (з командирами, підлеглими, місцевим населенням та ін.) [23, с. 56].

Психічні стани впливають на хід і досягнення результатів бойової діяльності, використання знань, навичок, умінь, процес адаптації до стрес-факторам бою. Візуально психічний стан бійця проявляється в моториці, виразі обличчя, жестах, мімічних реакціях, інтонаціях і тембрі голосу [17]. Наприклад, стан сміливості зазвичай супроводжується випрямленням фігури, прискоренням мови, блиском очей. А військовослужбовець, охоплений невпевненістю, як правило, сутулиться, темп його мови уповільнений, її тон знижений. В умовах небезпеки ці ознаки стають ще більш різноманітними в силу того, що деякі з них виникають і проявляються спонтанно. Малюнок поведінки воїна позитивно або негативно впливає на психіку і дії інших в залежності від того, яку інформацію він несе, як сприймається (пасивно, активно, свідомо чи некритично) [8].

Психічний стан військовослужбовця в повсякденній час і конкретних бойових обставин обумовлено його минулим досвідом (участю в бойових діях, успіхами або невдачами), сформованими до цього вольовими, моральними та іншими якостями [2, с. 18].

Досвід виконання бойових завдань в локальних військових конфліктах, відзначають, що коли у одних воїнів виникало почуття страху, то у інших, навпаки, був підйом духовних і фізичних сил. Визначається залежність форм поведінки від характеру, темпераменту та інших властивостей особистос-

ті. Військовослужбовці, що володіють різним досвідом, ведуть себе по різному. Новачки виявляють надмірну обережність, точно виконують заходи безпеки. Більш досвідчені поведуться вільно та розкуто. В їх діяльності не видно ознак напруженості. «Звикання» людей до дії стрес-факторів в бою веде до притуплення почуття небезпеки і, як наслідок, нехтування заходами безпеки, що може привести до хибних наслідків. Один з найважливіших елементів управління психічними станами військовослужбовців, це формування у військовослужбовців правильних уявлень про бойову обстановку. Найсильнішим засобом, стимулюючим бойову активність, є особистий приклад командира [50, с. 40].

Морально-психологічна атмосфера в військовому колективі, взаємовідносини, завжди впливають на психічні стани бійців. Стани викликаються значущими для особистості воїна або ж слабкими, але довго діючими впливами. Особливості станів бійця залежать перш за все від психічних властивостей його особистості, мотивації, бойової майстерності, типу нервової системи, а також результатів діяльності.

Як показують дослідження, психічні стани військового в період застосування бойової техніки залежать від таких факторів, як її загальна зручність, конструкція і її надійність в експлуатації. До цього приєднується вплив досвіду бойової роботи. Особливим негативним психічним станом є психічна напруженість. Вона викликається не тільки ситуацією небезпеки та ризику, а й зростанням відповідальності, необхідністю виконання завдання, що пов'язане з великими труднощами [18].

Враховуюче зазначене, при організації психологічної підготовки важливо виходити з принципу випереджаючого формування понятійної основи моделі бойових дій по відношенню до образної. Тобто будь-який задум в реалізації психологічної підготовки повинен починатись з активізації переконань в необхідності і важливості поставлених завдань, закріпленні мотиваційних установок, накопичення уявлень про умови бою і др. Для того може

широко застосовуватися виправдали себе методи психологічної підготовки пов'язані в основному з усним впливом командирів, інших фахівців на психіку особового складу – переконання, навіювання і т.д [13, с. 19].

Але лише установки для вирішення завдань психологічної підготовки буде недостатньо. Успішність дій військовослужбовця залежить від того, наскільки сформовані у нього психічні образи відповідають реальній дійсності. Для цього він повинен пережити психічний образ моделі бойової роботи: виконувати практично дії в ході тренувань, навчань, стрільб, пусків ракет вдень і вночі. У цих умовах можна закріпити образну основу моделі бою за допомогою загартування необхідних професійно важливих якостей, яки можуть включати в себе:

Вправи і тренування на тренажерах, спеціальних імітаторах, навчальних центрах, на аеродромах та інше;

Фізичні вправи з подолання спеціальних смуг перешкод, загороджень, завалів, водних рубежів;

Спортивні спеціальні ігри та змагання;

Психологічні вправи для цілеспрямованого розвитку емоційних, пізнавальних і вольових якостей;

Психологічний тренінг по зміцненню колективу, формуванню сумісності, взаємодопомоги, взаємозамінності і др [2, с. 35].

В процесі виховання у військовослужбовців виробляються навички і звички поведінки в різних умовах, що сприяє на розвиток вольових якостей; здійснюється розвиток емоційно-вольової сфери особистості та її адаптації до нових умов; військовослужбовці цілеспрямовано орієнтуються на подолання можливих труднощів в бойових умовах, їм прищеплюється стійкість, відвага, хоробрість, мужність, впевненість у правоті своїх дій та ін.

У ході навчання формуються і загартовуються навички, що необхідні для успішного захисту Батьківщини морально-бойові якості і почуття (мужність, рішучість, стійкість, сміливість, ініціативність, готовність до бою, по-

чуття колективу), активізуються мотиваційні установки; за допомогою накопичення відповідних знань, формуються уявлення про сучасний бій, а закріплення навичок і умінь сприяє розвитку психологічної готовності, стійкості [2].

Напруженість в умовах бою, її тривалість і вплив на діяльність залежать не тільки від характеру бойового завдання, обстановки, виду зброї, а й від індивідуальних особливостей людини, мотивів його поведінки, досвіду, знань, навичок, основних властивостей нервової системи, емоційної стійкості. Тому в одній і тій же ситуації ступінь напруженості у різних людей буває різна. Напруженість як стан зачіпає всю психіку і впливає як на характер і рівень психічної активності в цілому, так і на окремі психічні функції.

Таблиця 1.2.

Форми напруженості [9, с. 67]

Перцептивна	Виникає в разі великих труднощів і помилок в сприйнятті необхідної інформації;
Інтелектуальна	Людина не може знайти спосіб розв'язання задачі або вихід з критичної ситуації;
Емоційна	Виникають емоції, дезорганізують діяльність;
Вольова	Коли людина не може проявити свідоме зусилля і оволодіти собою;
Мотиваційна	Пов'язана з боротьбою мотивів (наприклад, продовжувати активно виконувати борг або ж ухилитися від небезпеки і ризику).

Стійкість до психічної напруженості, збереження ефективності бойової діяльності визначаються насамперед високим рівнем спрямованості особистості, мотивами поведінки воїнів, їх майстерністю, готовністю до активних і самовідданою бойових дій. Попередити появу крайніх форм напруженості,

допомогти воїнам подолати виниклу напруженість допоможе саме психологічна підготовка до виконання завдань та вмiле керiвництво особовим складом.

Основними напрямками психологічної підготовки військових є: формування у військових науково - обґрунтованих знань про бойові дії; переконань, готовності до вчинення самовідданих вчинків в ім'я перемоги над ворогом; підвищення рівня психологічної стійкості і витривалості, вироблення невибагливості, поміркованості в бажаннях і потребах; довіра та повага до командирів і начальників, установки на беззаперечну покору і послух, благонадійності і лояльності до політики держави; зниження психічних травм, підвищення рівня професійних і бойових навичок і умінь, фізіологічної та психологічної витривалості військовослужбовців.

Ефективність проведеної роботи залежить від: дотримання принципів психологічного моделювання протиборства з супротивником; професійно-тактичної обумовленості змісту психологічної підготовки в різних видах Збройних Сил України; забезпечення безпеки дій в ході виконання вправ і тренувань; дотримання психологічної відповідності навчальних і бойових завдань; проблемність створюваних навчально-бойових ситуацій; наявності психологічного протиборства, що моделює адекватність психічних станів і дій умовам бою. Організація психологічної підготовки в існуючих нині нормативно-правових документах покладена як на психологів що знаходяться в структурах бойової підготовки ЗС України, так і на психологів інших виховних структур [9].

Накопичений досвід роботи показує, що результативність діяльності офіцерів-психологів органів бойової підготовки ЗС України вище там, де основна їх увага зосереджується на: здійсненні психологічного аналізу видів бойової діяльності; виробленні рекомендацій щодо формування необхідних професійно-важливих якостей в процесі бойового навчання; розробці психо-

логічних моделей занять, навчань, маневрів і ви-робленні пропозицій командирам.

Створення в частинах навчально-матеріальної бази психологічної підготовки тренажерів, навчальних місць, полігонів, стрільбищ і ін. Викладений досвід роботи дозволяє цілеспрямовано і ефективно вирішувати завдання психологічної підготовки [17].

Офіцери психологи виховних структур свою роботу в області психологічної підготовки фактично будують в тісній взаємодії з органами бойової підготовки, керуючись при цьому функціональними обов'язками, зокрема положенням «... брати участь в психологічній підготовці особового складу та ведення бою, рішенням навчально-бойових та інших завдань, здійснювати заходи для підтримання їх психологічної стійкості». При цьому важливо відзначити, що в основному ланці, де здійснюється психологічна підготовка, в полку, вся робота по її організації та проведення покладено на психолога полку [16].

Найважливішою складовою боєздатності армії є бойовий дух її особового складу, його морально-психологічний стан, насамперед виражений у готовності виконати бойові завдання. На морально-психологічний стан людей впливає безліч факторів. Завдання командира у своїй управлінській діяльності так ранжувати, так структурувати, так впливати на ці фактори, так роз'яснювати особовому складу їхню внутрішню динаміку, щоб у результаті досягти необхідного для виконання бойового завдання позитивного результату. Отже, керівник будь-якого рівня має вміти керувати морально-психологічним станом підлеглого особового складу. В іншому випадку об'єктивні фактори, що впливають на свідомість людей, самі собою управлятимуть цими людьми. То як же все-таки керувати суспільною свідомістю колективів? Щоб об'єктивно відповісти на це питання і максимально уникнути при цьому від суб'єктивізму, досліджено розуміння офіцерським складом Збройних Сил України феномена «морально-психологічний стан» (МПС).

У цьому підпункті ми вивчили особливості психологічного стану військовослужбовців, визначили його сутність та зміст, додатково розкрили питання складових боездатності армії.

1.3. Процес формування індивідуального стилю діяльності військового психолога

Морально-психологічний стан, рівень його мотивуючого і стимулюючого впливу особистість військовослужбовця показують, наскільки ефективна діяльність офіцера, керівника педагогічного колективу, і велика сила його позитивного психолого-педагогічного на підлеглих.

Провідна роль якостей особистості та стилю діяльності командира як військового педагога у формуванні морально-психологічного стану визначається такими обставинами:

1. Командир здійснює адміністративні функції; від нього тією чи іншою мірою залежать підбір кадрів, заохочення або покарання членів колективу, службове зростання, що, природно, позначається на самопочутті підлеглого та колективу загалом;

2. До його обов'язків входить організація служби, навчання, військово-професійної діяльності, а цей фактор прямо відбивається на морально-психологічному стані;

3. Командир постає як вихователь педагогічного колективу частини; він повинен формувати такі якості у підлеглих, які забезпечують активну, дружню та результативну навчально-виховну діяльність, що створює позитивний настрій у всіх.

Створення в частинах навчально-матеріальної бази психологічної підготовки тренажерів, навчальних місць, полігонів, стрільбищ і ін. Викладений досвід роботи дозволяє цілеспрямовано і ефективно вирішувати завдання психологічної підготовки [17].

Офіцери-психологи виховних структур свою роботу в області психологічної підготовки фактично будують в тісній взаємодії з органами бойової підготовки, керуючись при цьому функціональними обов'язками, зокрема положенням «... брати участь в психологічній підготовці особового складу та ведення бою, рішенням навчально-бойових та інших завдань, здійснювати заходи для підтримання їх психологічної стійкості». При цьому важливо відзначити, що в основному ланці, де здійснюється психологічна підготовка, в полку, вся робота по її організації та проведення покладено на психолога полку [16].

Виділяють три стадії згуртування колективу та відповідні особливості діяльності керівника:

Перша (початкова): формальна зовнішня цілісність за загальної роз'єднаності. Командир формує ядро колективу – його актив. Стиль роботи керівника – постійний суворий контроль діяльності підлеглих.

Друга: все ще значною мірою роз'єднані. Виділяються окремі групи підлеглих, що по-різному належать до вимог керівника. Останні мають уже пред'являтися не самим керівником, а через заступників актив.

Третя: справжня згуртованість колективу. Стиль керівництва – колегіальний, демократичний [23].

Аналізуючи особистісні характеристики керівника, сприяють життєстійкості педагогічного колективу, можна назвати загальні та специфічні риси. Загальні – це спрямованість особистості, її підготовленість, якість характеру. Специфічні – організаторські та комунікативні здібності, емоційно-вольовий вплив, схильність до педагогічної діяльності. Ділове спілкування залежить від зовнішнього вигляду керівника – істотного психологічного чинника. А. С. Макаренко, приділяючи цьому велику увагу, зазначав: «Я маю бути таким членом колективу, який не тільки тяжів би над колективом, але який також радував колектив. Я маю бути естетично виразним, тому я жод-

ного разу не вийшов з непочищеними чоботями або без пояса. Я теж повинен мати якийсь блиск, по силі та можливості, звичайно» [10, с. 42].

Серед способів фасцинації виділяють насамперед погляд (він повинен бути прямим, відкритим, якщо і непохитним, то нехолодним), особливий голос (багатий у тембровому відношенні, гнучкий за модуляціями), прорахований ритм мови (подібний до доброго музичного – то спонукаючий, то заспокоїливий, але не набридливий). Втім, фактор особистої чарівності керівника часто недооцінюють. Забезпечення високого рівня морально-психологічного настрою військовослужбовців виступає авторитет командира, керівника, оскільки він виникає внаслідок спільних дій та спілкування у соціальній групі та є своєрідним «продуктом» результативності групової діяльності. Авторитет – це соціально-психологічне явище, що виражається в можливості однієї людини впливати на інших [10].

Ряд фахівців вважає, що у основі авторитету лежить комплекс соціально-значимих властивостей особистості керівника, спираючись куди він викликає спонукальний ефект в підлеглих, завойовує визнання колективу. Розрізняють авторитет офіційний, посадовий, який визначається посадою, і особистісний. Якщо посадовий авторитет керівника впливає із суті системи військового управління, то особистісний – це фактична повага, довіра підлеглих і вплив, яким користується командир. Авторитет посади, військового звання – це об'єктивна основа, але вона забезпечує автоматично і особистісний авторитет. Його треба завойовувати, підкріплювати, обстоювати. Коли він є, вдається вирішувати багато проблем управління, уникаючи формалізму.

Істотний вплив на процес формування індивідуального стилю діяльності надають прийоми стимулювання самоствердження та прийоми стимулювання самореалізації. Прийоми стимулювання самоствердження спрямовані на подолання психологічних бар'єрів, які пов'язані з невпевненістю у своїх

силах та сформовані ще у дитинстві. Найчастіше вони виникають при організації творчої роботи і, найлегше долаються також у ході творчої діяльності.

Прийоми стимулювання самореалізації мають бути спрямовані на те, щоб викликати у спеціаліста, вже включеного в робочий процес, прагнення вільного самовираження, прояву та розвитку своїх творчих здібностей. Прийоми передбачають передусім створення необхідних умов вільного вибору способів вирішення завдань, для внесення у процес творчості чогось свого, індивідуального [12]. Основні шляхи формування індивідуального стилю можуть бути у максимальному використанні професійно важливих якостей людини та їх структур та у компенсації небажаних з погляду професійної діяльності проявів особистісних факторів.

При розгляді основних вимог (і протипоказань) до професіонала психолога слід згадати і про неминуче формування у досвідчених фахівців індивідуального стилю трудової діяльності, який складно підігнати під якісь загальноприйняті стандарти та профілі. Загальна логіка формування індивідуального стилю професійної діяльності психолога передбачає такі важливі моменти:

1. Спочатку психолог спирається на вже наявні у нього здібності та вміння, поступово пристосовуючи їх до вирішення своїх професійних завдань.

2. Далі на основі наявних якостей та умінь нерідко виникають нові, раніше відсутні якості.

3. Нарешті, поступово формується складна взаємопов'язана система наявних адаптованих та нових професійно важливих якостей [12, с. 67].

Таку систему якостей В. С. Мерлін називав «симптомокомплексом» і зазначав: «Індивідуальний стиль діяльності слід розуміти не як набір окремих властивостей, бо як доцільну систему взаємозалежних дій з допомогою якої досягається певний результат. Окремі дії утворюють цілісну систему саме завдяки доцільному характеру їхнього зв'язку» [12, с. 70].

Для повноцінного формування спеціаліста-психолога також найважливішу роль відіграє орієнтація на якусь мету (або навіть ідею), яка і мобілізує різні знання та вміння, що набувають як у ході навчання у ВНЗ, так і досвід самостійної практичної роботи, що поступово накопичується. Найсумніше тут – відсутність такої ідеї, що не дозволяє навести лад у наявних знаннях і вміннях, не дозволяє узагальнити свій досвід, так і залишаючи його на рівні «сміття», тобто на рівні несистематизованої, не пов'язаної загальною ідеєю «кучі» з окремих вражень, знань, умінь тощо.

Можна виділити основні етапи формування індивідуального стилю діяльності психолога:

1. На першому етапі важливо освоювати професійну діяльність за вже відпрацьованими схемами та процедурами, тобто навчитися працювати так, «як належить». Саме це гарантує успішне виконання поставлених завдань. На даному етапі можливе виділення наступних підетапів:

1.1. Загальна орієнтування у цій діяльності, коли початківець «загалом» вже знає (чи представляє), як треба працювати, але саму роботу загалом виконувати ще може.

1.2. Освоєння окремих дій та операцій, а також відпрацювання окремих процедур, прийомів та методик роботи.

1.3. Нарешті, освоєння діяльності загалом (за нормативно-схвалюваним, «правильним» зразком).

2. На другому етапі вже більш досвідчений спеціаліст (який навчився виконувати окремі завдання і навіть освоїв певні види професійної діяльності в цілому) може дозволити собі деякий відступ від нормативно-схвалюваних зразків роботи. Тут можна виділити приблизно такі підетапи:

2.1. Виникнення загальної ідеї роботи по-новому, по-своєму (хоча б зразкове уявлення, як можна успішно виконувати професійне завдання інакше, ніж це робиться зазвичай).

2.2. Проба та освоєння окремих дій по-новому.

2.3. Поступове проектування та освоєння всієї діяльності по-новому, тобто формування свого індивідуального стилю професійної діяльності [19].

Найголовніше при формуванні індивідуального стилю праці – не поспішати і завжди мати забезпечені «тили» у вигляді освоєної раніше діяльності за нормативно-схвалюваним зразком, що гарантує успішне виконання роботи у разі невдалого експериментування при виробленні нових способів діяльності.

Проблема у тому, що найважливішим результатом професійної праці є розвиток особистості самих професіоналів, але це розвиток пов'язано, передусім, з недостатнім розвитком ціннісно-сміслової сфери личности. Недарма А. К. Маркова, виділяючи рівні професіоналізму, як найвищий такий рівень називає «рівень суперпрофесіоналізму», де головним етапом є «етап творчого самопроекування себе як особистості професіонала». Саме цьому етапі людина по-справжньому досягає свого «акме», тобто вершини професійного розвитку.

Процес формування індивідуального стилю діяльності, будучи сутнісною стороною професійної адаптації особистості, безпосередньо пов'язаний із процесом розвитку найпізнішого новоутворення у професійній сфері людини – індивідуальності. У цьому В. С. Мерлін, Є.А. Клімов зазначають, що ІСД є інтегральним результатом взаємодії людини з предметним і соціальним середовищем, а однією з умов її формування є позитивне ставлення до діяльності. Визначається ж ІСД усіма ієрархічними рівнями індивідуальності, причому під впливом вищих ієрархічних рівнів індивідуальності відбуваються спрямовані зміни нижчих рівнів [13].

Досліджуючи проблему особи як суб'єкта діяльності, К.А. Абульханова-Славська визначає індивідуальний стиль діяльності як «стійкі, узагальнені особливості провадження діяльності даною особистістю» [2, с. 309]. Автор вважає, що стиль проявляється в тому, «як людина діє завжди». Але є особливості регуляції та саморегуляції діяльності, які не охоплюються поняттям

«стиль», але водночас суттєво впливають на характер діяльності та її результати. До них К.А. Абульханова-Славська відносить індивідуальні особливості організації діяльності, і насамперед здатності саморегуляції як суб'єктної якості особистості [2, с. 305]. Такий підхід співзвучні погляди Л.Г. Дикої, зокрема, автор вводить поняття «індивідуальний стиль саморегуляції стану людини» та досліджує методи його системної оцінки [4].

Діяльність А.К. Марковою спроба систематизувати наявні у літературі характеристики стилів діяльності [11, с. 141-142]. Автор представляє їх об'єднаними у дві групи: 1) щодо співвідношення вимог діяльності та можливостей людини; 2) за рівнем переважання в людини тієї чи іншої сторони професійної діяльності та професійного спілкування. До першої групи віднесено десять різновидів індивідуальних стилів, результатом формування яких є професійна адаптація суб'єкта.

У цьому, спираючись висновки Є.П. Ільїна [6], А.К. Маркова визначає найбільш оптимальним стилем той, який вибирається «відповідно до схильності людини, але водночас не суперечить вимогам діяльності» [11, с. 142]. Другу групу складають три види індивідуальних стилів, що відрізняються за характером перебігу та співвідношення орієнтовного, виконавчого та контрольного компонентів діяльності (обережний, імпульсивний, ризикуєчий). До цієї ж групи віднесено атакуючий, контратакувальний та захисний стилі у спорті, а також мірково-методичний та емоційно-імпровізаційний стилі у педагогічній діяльності [11, с. 142].

М.Р. Щукін, досліджуючи структуру індивідуального стилю трудової діяльності, звертає увагу на психологічні механізми, що забезпечують у процесі трудової діяльності взаємодію властивостей різних ієрархічних рівнів, насамперед властивостей особистісного рівня, соціальне походження та властивостей нервової системи біологічного походження [17].

Аналіз результатів експериментальних спостережень дозволяє автору стверджувати, що такими є, по-перше, механізми адаптації, компенсації та

корекції, що забезпечують взаємодію всієї системи трудових, насамперед виконавчих та орієнтовних прийомів. Завдяки активізації цих психічних механізмів, забезпечується досягнення високих результатів праці суб'єктами, що мають різні типологічно обумовлені особливості (прийоми) виконання дій. Водночас типологічно обумовлені особливості діяльності, що забезпечують досягнення високого успіху, активізують мотиваційну сферу та закріплюють емоційно позитивне ставлення до неї. Тому, розширюючи погляди Е.А. Клімова, М.Р. Щукін відносить емоційний фактор до значимих психологічних механізмів, що забезпечують взаємодію між властивостями особистості та властивостями нервової системи в процесі управління формуванням індивідуального стилю трудової діяльності [51, с. 29].

Індивідуальність (за Г.А. Асмоловим) – сукупність смислових відносин та установок людини у світі, які породжуються в ході життя людини в суспільстві за наявності необхідних антропогенетичних передумов, забезпечує орієнтування в ієрархії цінностей та оволодіння поведінкою у ситуації боротьби мотивів, втілюються через спілкування у продуктах культури, інших людях, собі заради продовження є цінністю для даної людини способу життя [3]. Проблема індивідуальності, індивідуального стилю діяльності досліджувалася у вітчизняній науці А. К. Байматовим, З. І. В'яткіна, В. І. Гінецінським, Є. П. Іллініним, Є. А. Клімовим, Н. С. Лейтес, В. С. Мерліном, А. В. Ошмаріним, Ю. М. Орловим, Н. Ю. Посталюк, Ю. А. Самаріним [5].

Вихідними положеннями концепції індивідуального стилю діяльності, що інтегрує ідеї Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, П.Я. Гальперіна, Б.М. Теплова, В.С. Мерліна, були такі посилки: є стійкі особисті якості, суттєві для успіху діяльності, але практично невиховані (оскільки вони обумовлені типологічними властивостями нервової системи); існують різні за способами, але рівноцінні за кінцевим ефектом варіанти пристосування діяльності; є широкі можливості компенсаторного подолання слабо виражених здіб-

ностей; формування особистості можна проводити лише з урахуванням внутрішніх умов поруч із зовнішніми; суб'єктивне, будучи відображенням об'єктивного, має власну активність.

Індивідуальність педагога як професіонала передбачає особливий стиль діяльності, що складається в цілому з відомих теорії та практики прийомів – і така індивідуальність обумовлена синтезом індивідуальних особливостей розвитку людини та рівня її професійної компетентності [3, с. 89].

Таким чином, було охарактеризовано процес формування індивідуального стилю діяльності військового психолога. Також розглянуто, що може впливати на формування стилю діяльності, основні вимоги та протипоказання до психолога щодо формування стилю діяльності, розібрали етапи формування стилю діяльності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі була з'ясовано актуальність теми дослідження, розглянуто поняття індивідуального стилю діяльності, були розглянуті підходи щодо вивчення стилів діяльності психолога, були розглянуті особливості стилів діяльності, розглянули які є психологічні стани військовослужбовців та на що саме вони впливають, з'ясували поняття психологічного клімату, авторитету, форм напруженості, інтегральної індивідуальності. Беручи до уваги визначення поняття різних вчених можна зробити висновок, що індивідуальний стиль діяльності – система психологічних засобів, що свідомо чи стихійно використовує людина у цілях найкращого врівноваження своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності.

Було з'ясовано, що дослідження індивідуального стилю діяльності склало ціле наукове спрямування, засновником і теоретиком якого став В. С. Мерлін. Він прийшов до відкриття дуже важливих моментів, що стосу-

ються всіх стильових характеристик. Важливе відкриття В. С. Мерліна щодо індивідуального стилю діяльності в тому, що для його формування потрібна особиста залученість у діяльність. Різновидом індивідуального стилю діяльності виступає стиль управління.

Розглянуто особливості психологічного стану військовослужбовця, його сутність та зміст. З'ясовано особливості спеціальної, цільової та загальної психологічної підготовки, та дізналися, як саме вона впливає на психологічний стан військовослужбовця. Можна зробити загальне визначення після розбіру понять різних авторів, що морально-психологічний стан – це стан волевої та емоційної сфери, що виражається у готовності чи неготовності військовослужбовця до виконання поставлених йому задач. Охарактеризовано процес формування індивідуального стилю діяльності, особливості впливу на його формування, основні вимоги та протипоказання до психолога щодо формування стилю діяльності, етапи формування стилю діяльності та основні проблеми.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

2.1. Методична база і організація дослідження

У ході дослідження впливу стилю діяльності психолога на психологічний стан військовослужбовців була розроблена емпірична програма, підбирання теоретичних методів, таких як: аналіз, синтез, узагальнення та емпіричного методу, який складається з психодіагностичних інструментів. Були використані такі методики: «Методика оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та комфортності» (Л. А. Курганський, Т. А. Немчин); методика А.Л. Журавлева «Стиль управління»; опитувальник: «Шкала нервово-психічного напруження» (Т. А. Немчин).

У дослідженні взяли участь: два військових відділення рядового та сержантського складу; 2 військових психологи офіцерського складу. Кожна група складається з 10 сержантів.

План майбутнього дослідження має певні етапи:

1. Протестувати двох офіцерів-психологів, назначити кожному відділення, за яке він буде відповідальним. Тестування буде проводитись за допомогою методики А. Л. Журавлева «Стиль управління».

2. Первинне тестування військовослужбовців. Перед початком роботи офіцерів-психологів з назначеними їм відділеннями, військовослужбовці пройдуть тестування з використанням методики: «Шкала нервово-психічної напруги» Це потрібно для дослідження впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців.

3. Психологи-офіцери працюють зі своїми відділеннями. Проводиться вторинне тестування: «Методика оцінки психічної активації, інтересу емо-

ційного тону, напруги та комфортності». Це потрібно для виявлення впливу стилю діяльності офіцера психолога на: інтерес, напругу, комфортність, емоційний тонус та психічну активацію.

4. Останнє тестування проводиться вже після того, як офіцери-психологи попрацюють зі своїми відділеннями протягом 2 тижнів. Методика, яка буде використовуватися: «Шкала нервово-психічної напруги». Робиться висновок щодо впливу стилю діяльності психолога на психологічний стан військовослужбовців.

Для діагностування стилю діяльності офіцерів-психологів була обрана методика А. Л. Журавлева «Стиль управління». Ця методика включає в собі 27 характеристик діяльності керівника. До кожної характеристики – по 5 варіантів її прояву. Потрібно обрати один або кілька із 5 варіантів, які підходять та позначити їх на бланку. При відповідях потрібно обов'язково бути щирими, це напряму впливає на достовірність результатів. Сам бланк та ключ до тесту знаходиться у додатку А.

Результати методики розподіляються на 3 ймовірні компоненти: директивний компонент, ліберальний компонент та демократичний компонент. Кожний із компонентів суттєво відрізняється один від одного, та пропонує такі значення: директивний компонент (авторитарний) орієнтується на власну думку, прагне до влади, схильність до жорстокої формальної дисципліни, формування великої дистанції з підлеглими, небажання визнавати свої помилки, можливе ігнорування ініціативи своїх підлеглих та їх творчої активності, повний контроль за їх діями.

Ліберальний компонент включає в собі таку характеристику: відсутність дисципліни, ліберальність, мінімальні чи ніякі вимоги до підлеглих, відмова від прийняття відповідальності, перекладання відповідальності на інших, панібратство зі своїми підлеглими. Наступний та останній компонент є демократичним. Він передбачає наступне: вибагливість та контроль поєднуються з ініціативою до виконуваної роботи та свідомим дотриманням дисци-

пліни. Прагнення делегувати повноваження та розділити відповідальність. Демократичність у прийнятті рішень.

Для первинного та кінцевого тестування був обраний опитувальник: «Шкала нервово-психічного напруження», яку розробив Т. А. Немчин. Цей опитувальник призначений для діагностики рівня нервово-психічної напруги [36]. Методика оцінки нервово-психічної напруги розроблена професором Немчіним на основі фундаментальних клінічних досліджень. Тест апробувався на великій кількості респондентів, які перебувають у екстремальних ситуаціях. Завдяки цьому кінцевий варіант опитувальника чітко фіксує головні симптоми нервової напруги та репрезентує його рівень максимально точно.

Тест Т. А. Немчина корисний у медичній практиці та для самодіагностики. Він підходить для дорослих будь-якої статі, віку та професії. Опитувальник рекомендується для діагностики психічної напруги в умовах складної ситуації або її очікування. Тест не рекомендується для дітей через складність формулювань пунктів опитувальника. Опитувальник містить 30 запитань із трьома варіантами розгорнутих відповідей. Виділіть 10-15 хвилин у спокійній обстановці, щоб зосередитись та вдумливо відповісти на всі пункти. Методика Немчина має лише допоміжний характер при обстеженні пацієнтів щодо психічних розладів. Вона ефективна при неврозах, але повноцінним скринінгом не є. Діагноз та лікувальні рекомендації може надати лише психотерапевт на основі особистої консультації та повного спектру діагностичних процедур.

Опитувальник складається із трьох груп тверджень, що стосуються фізичних симптомів, психічного дискомфорту та загального нездужання організму. Такий повний спектр ознак дозволяє об'єктивно оцінити стан людини. Зверніть увагу на аспекти, за якими ви дали ствердну відповідь. Якщо відчуваєте якийсь дискомфорт за симптомами, описаними в тесті, рекомендуємо звернутися до фахівця. На основі озвучених скарг він зможе запропонувати ефективні методи лікування та профілактики.

Стан помірного стресу сприятливо впливає на людину. Це струс, що запускає на повний потенціал організму та мислення. Людина може відчувати азарт, наснагу, здорову «злість» та бажання діяти. У такі періоди підвищується працездатність, винахідливість та кмітливість. Навіть у режимі недосипання відчувається бадьорість та зібраність.

Але якщо подібний період затягується та супроводжується негативними подіями та переживаннями, це негативно позначається на загальному тонусі організму. Настає компенсація за витрачені зусилля. Поступово відбувається вичерпування фізичних та психологічних ресурсів, знижується настрій, зростає апатія та дратівливість. Без своєчасного втручання людина впадає в депресію, а також їй загрожують небезпечніші психічні розлади.

При цьому під нервово-психічною напругою автор розуміє психічний стан, зумовлений передбаченням несприятливого для особистості подій, що супроводжується відчуттям загального страху, дискомфорту, тривоги, і включає готовність оволодіти ситуацією, діяти у ній певним чином. Опитувальник є переліком ознак нервово-психічного напруження, складений за даними клініко-психологічного спостереження. Опитувальник містить 30 основних характеристик цього стану, поділених на три ступеня виразності – слабка, помірна, надмірна. Методика призначена для людей старше 18 років без обмежень щодо освітнім, соціальним та професійним ознаками.

Опитувальник може використовуватися для вивчення працездатності співробітників, у тому кількості працюючих в умовах з високою фізичною та емоційною навантаженням, або бойових дій, що повернулися із зони. Значні дані щодо процедури розробки та стандартизації методики відсутні. Інструкція щодо використання даного опитувальника: Оцініть свій стан. Для цього позначте галочкою ті рядки, що відповідають ознакам, що мають місце у Вас в останнє час. При цьому в кожному блоці ознак, де вказано 3 варіанти прояву ознаки, може бути лише одна позначка галочкою. Блоки не повинні пропускатися.

Методика яка буде використовуватись далі для визначення ступені вираженості психічних станів військовослужбовців називається: «Методика оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та комфортності». Бланк методики, ключ до неї та інформація щодо обробки результатів методики знаходиться у бланку Б. Методика розроблена на факультеті психології Ленінградського Державного університету Л. А. Курганським та Т. А. Немчіним та призначена для визначення особливостей психічного стану людини за показниками психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги та комфортності [19].

Під психічним станом автори розуміють цілісну картину психічного функціонування обмежений проміжок часу. Представленість цього функціонування у свідомості індивіда реалізується у самооцінці стану, що у багатьох випадках визначає традиційні назви психічних станів. Методика розроблена на основі результатів факторного аналізу з використанням модифікованого стимульного матеріалу до методики САН (є аналог (модифікацію) опитувальника САН). Випробуваному представлений перелік із 20 полярних станів, які він має оцінити щодо себе за рейтинговою шкалою. Відповіді методики обробляються за ключам, за результатами обробки робиться висновок про рівень виразності кожного психічного стану (психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги та комфортності). Випробуваний може набрати за кожною шкалою від 3 до 21 балів. Аналіз отриманих результатів проводиться шляхом зіставлення виміряних п'яти станів між собою, а також отримані результати з даними інших досліджень.

Методика призначена для людей старше 14 років без обмежень щодо освітнім, соціальним та професійним ознаками та розрахована на неодноразове обстеження тих самих осіб, враховуючи динамічність психічних станів. Значні дані щодо процедури розробки та стандартизації методики відсутні.

Як і попередня методика А. Л. Журавльова «Стиль управління», ця методика теє має свої компоненти, які мають наступну назву: «Психічна акти-

вація», «Інтерес», «Емоційний тонус», «Напруга», «Комфортність». Всі ці позначення відповідають за психічний стан, та оцінюються в балах/оцінках, мають свій ступінь виразності. Ступені виразності кожного психічного стану позначаються як «висока», «середня» та «низька». Випробуваний може набрати за кожною шкалою від 3 до 21 балів. При цьому високий рівень психічної активації, інтересу, емоційного тону та комфортності розташовується в межах від 3 до 8 балів, середня – від 9 до 15 балів, низька – від 16 до 21 балів.

Ступінь виразності напруги, навпаки, є високою при кількості набраних балів від 16 до 21, середньої – при 9-15 балах, низької – за 3-8 балів. Аналіз отриманих результатів проводиться шляхом зіставлення п'яти станів між собою, а також зіставлення результатів із даними інших досліджень (анамнестичних, психофізіологічних, експериментально-психологічних та ін.). Це зіставлення має кінцеву мету з'ясувати структурно-динамічні, просторові та тимчасові, системні та інші характеристики та закономірності психічних станів людини в відповідно до конкретних завдань обстеження.

2.2. Результати психологічного дослідження

Перший етап дослідження стосується визначення стилю діяльності військових психологів та призначення їм по одному відділенню з 10 військовослужбовців. Офіцери психологи пройшли методичку А. Л. Журавлева «Стиль управління» та отримали наступні результати:

Таблиця 2.1.

Результати методички: «Стиль управління»

Демократичний стиль	Ліберальний стиль
---------------------	-------------------

Психолог 1	Психолог 2
------------	------------

Дані офіцери-психологи відповідальні за свої відділення, а саме: відділення №1 – Психолог 2, відділення №2 – Психолог 1.

Другий етап дослідження відповідає за первинне тестування військовослужбовців до роботи з офіцерами-психологами. За це тестування відповідає методика: «Шкала нервово-психічної напруги». Це потрібно для дослідження впливу стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців. Дві групи пройшли тестування щодо виявлення нервово-психічної напруги.

Результати проходження методики «Шкала нервово-психічної напруги» відділення №1:

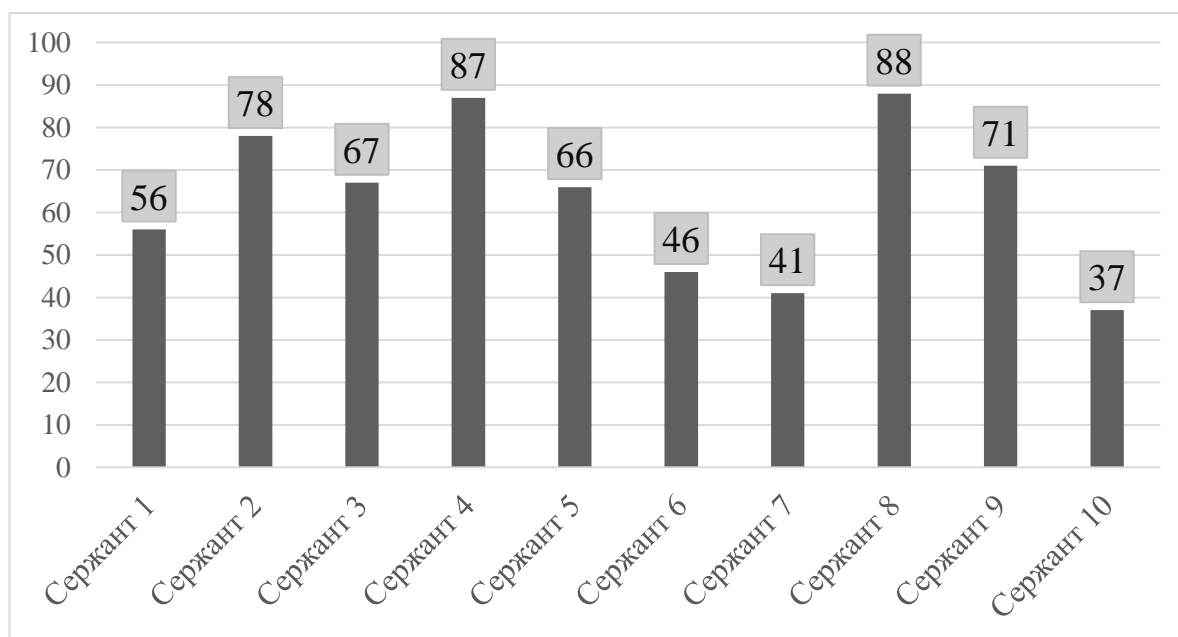

Рис. 2.1. Результати проходження методики військовослужбовцями першої групи щодо нервової-психічної напруженості

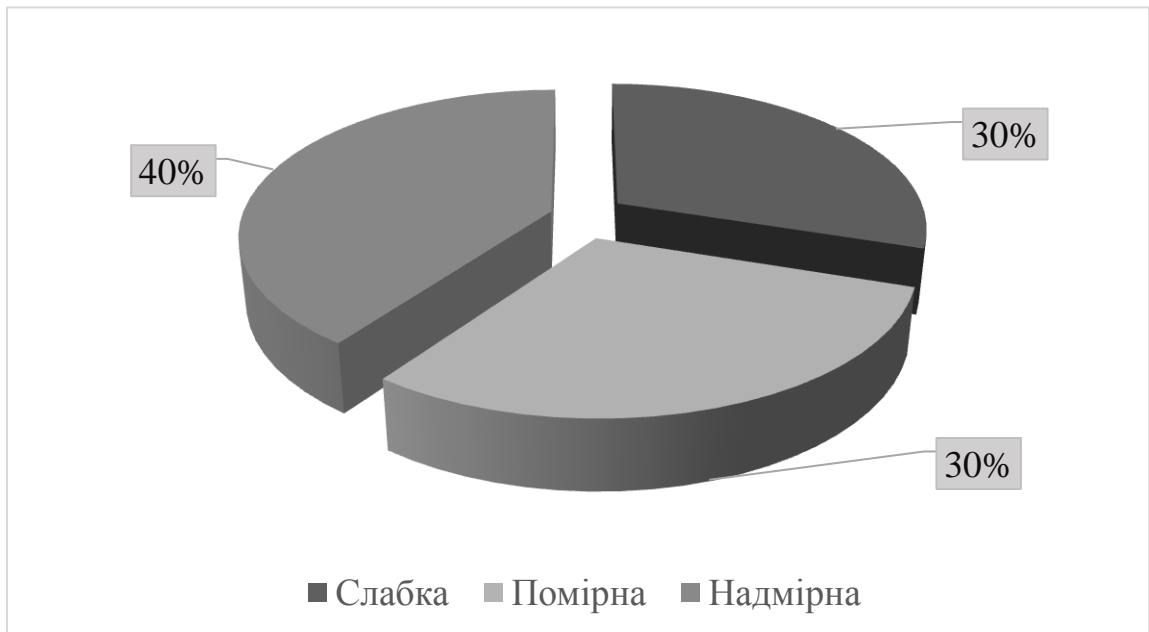

Рис. 2.2. Відсоткове позначення результатів методики нервово-психічної напруженності групи №1

Для кращого розуміння стану нервово-психічної напруги у військовослужбовців першої групи, ми зробили діаграму у відсоткових позначеннях: Як ми можемо побачити, у групі №1 є військовослужбовці, які мають проблеми з психічною напругою. А саме: надмірна нервова-психічна напруженість у сержанта 2; 4; 8; 9. Помірна нервова-психічна напруженість у сержанта 1; 3; 5; 7. Слабка нервова-психічна напруга у сержанта 6 і 10.

До роботи з офіцером-психологом 2 група №1 має такі показники нервово-психічної напруги у відсотках: 40% військовослужбовців з надмірною нервова-психічною напруженістю, 30% людей з помірною напруженістю, та 30% з слабкою нервова-психічною напруженістю.

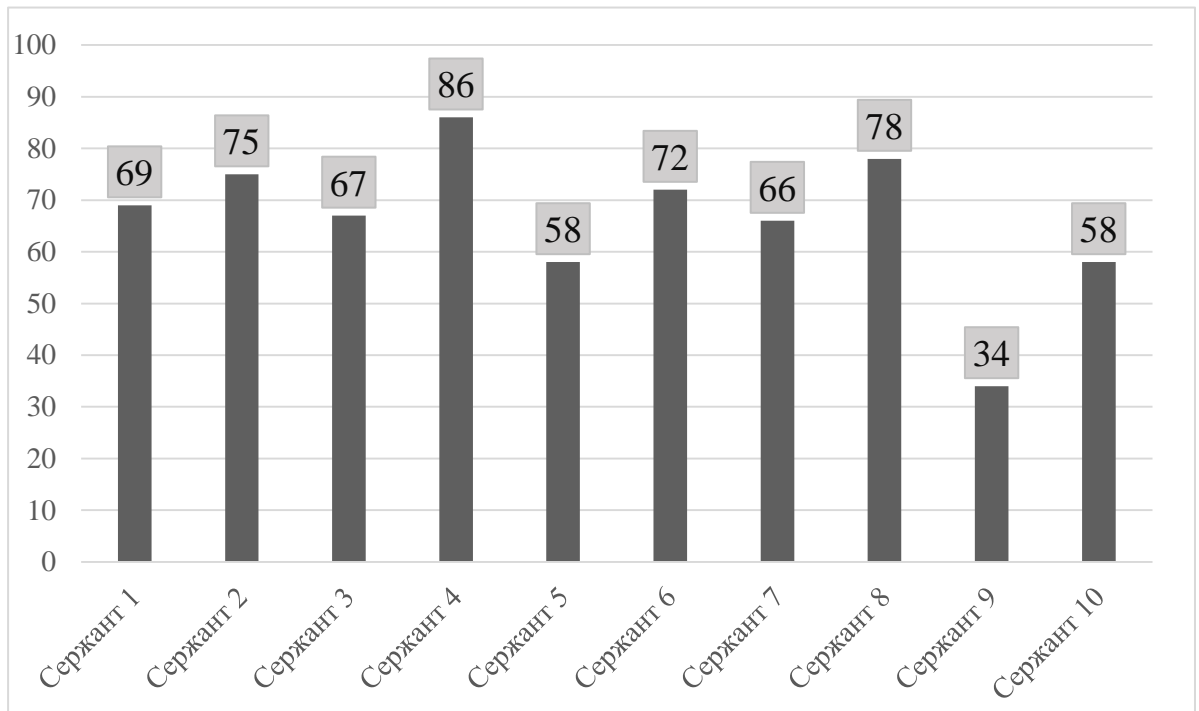

Рис. 2.3. Показники нервово-психічної напруженості групи №2

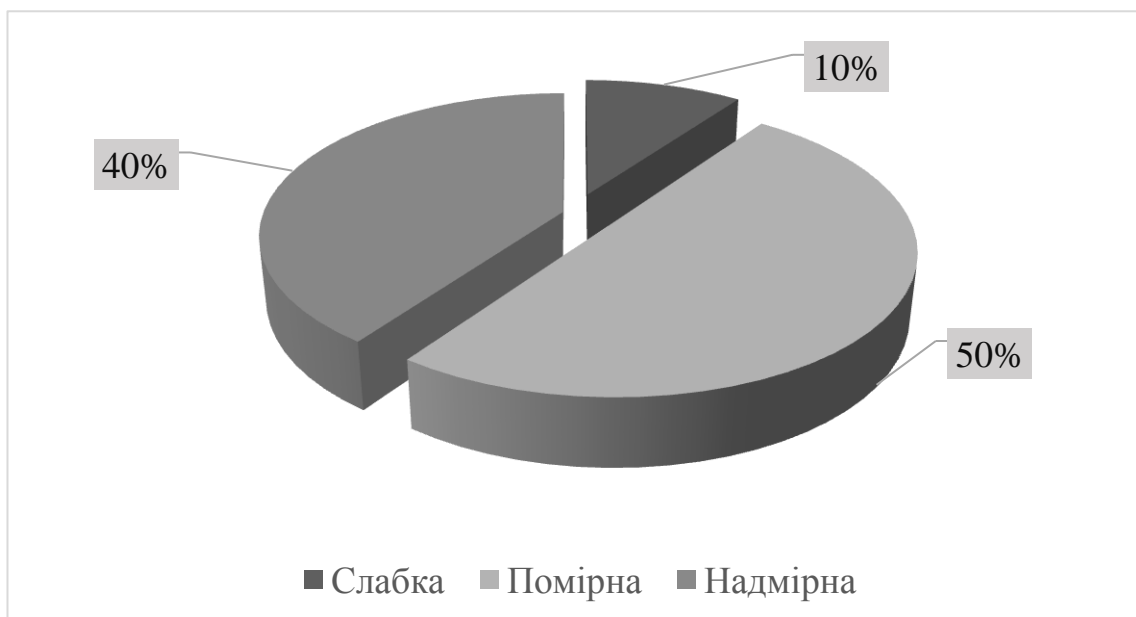

Рис. 2.4. Відсоткове позначення результатів методики нервової-психічної напруженості групи №2

Як ми можемо побачити, у групі №2 є військовослужбовці, які мають проблеми з психічною напругою. А саме: надмірна нервова-психічна напруженість у сержанта 2; 4; 6; 8. Помірна нервова-психічна напруженість у сержанта 1; 3; 5; 7; 10. Слабка нервова-психічна напруженість у сержанта 9.

Група №2 до роботи з офіцером-психологом 1 мала такі показники нервово-психічної напруги у відсотковому співвідношенні: 40% військовослужбовців з надмірною нервово-психічною напруженістю, 50% людей з помірною нервово-психічною напруженістю, та 10% людей зі слабкою нервово-психічною напруженістю.

Третій етап полягає у вторинному тестуванні сержантів. На момент роботи офіцерів-психологів кожний зі своїм відділенням, військовослужбовці пройшли методику: «Методика оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та комфортності» Результати проходження методики першою групою, під керівництвом психолога 2 з ліберальним стилем діяльності:

Таблиця 2.2.

Оцінка психічних процесів військовослужбовців групи 1 під час роботи з психологом 2

Психічний стан	Оцінка	Ступінь вираженості
Психічна активація	9	Середня
Інтерес	16	Низька
Емоційний тонус	16	Низька
Напруга	10	Середня
Комфортність	18	Низька

За допомогою методики оцінки психічних станів, ми можемо побачити, що показники психічного стану на момент роботи з офіцером-психологом не дуже позитивні: рівень інтересу до такого психолога з ліберальним стилем поведінки – низький, тому як психолог з таким стилем поведінки не поважає дисципліну, не має ініціативи, відповідно, військовослужбовцям не буде цікаво. Ще один момент, військовослужбовці цінують дисципліну, відповідно,

повага до такого офіцера залишає бажати кращого. Комфортність низька. Психолог не викликав у військовослужбовців високої психічної активації – військовослужбовці відділення №1 працюючи з психологом офіцером такого стилю діяльності не покращать свій психологічний стан, в кращому випадку стан ніяк не зміниться, в гіршому – буде страждати морально-психологічна готовність до обороноздатності держави.

Наступна група – відділення №2 під керівництвом психолога 1 – офіцера-психолога з демократичним стилем діяльності.

Таблиця 2.3.

Оцінка психічних процесів військовослужбовців групи 2 під час роботи з психологом 1

Психічний стан	Оцінка	Ступінь вираженості
Психічна активація	4	Висока
Інтерес	8	Високий
Емоційний тонус	7	Високий
Напруга	3	Низька
Комфортність	8	Висока

Можна зробити висновок, за допомогою методики оцінки психічних станів, що показники психічного стану на момент роботи з офіцером психологом 1 з демократичним стилем діяльності є позитивні: рівень інтересу до такого психолога з демократичним стилем діяльності – високий, тому як психолог з таким стилем поведінки не кидається у крайнощі, він поважає дисципліну, має ініціативу, чим захоплює інтерес групи. Відповідно, військовослужбовцям цікаво з ним. Комфортність висока – з психологом, який має демократичний стиль діяльності, у військовослужбовців немає проблем з напруженням, вони спокійно себе почувають. Військовослужбовці відділення №2

працюючи з офіцером-психологом демократичного стилю діяльності можуть покращити свій психологічний стан, а морально-психологічна готовність до обороноздатності держави буде тільки підвищуватися.

Узагальнюючи сказане, на основі порівняння психічного стану військовослужбовців, стиль діяльності психолога має певний вплив на психологічний стан військовослужбовців. Маючи різний стиль діяльності офіцери психологи по своєму підходять до роботи та мають такі результати: Психолог 2 з ліберальним стилем діяльності не підходить військовослужбовцям, так як оцінка психічної діяльності дозволила зробити висновок, що такі психічні компоненти як: інтерес, комфортність, емоційний тонус, психічна активація не знаходиться на рівні, який би відповідав кращим показникам. Тому як, динаміка цих психічних компонентів має вплив на подальшу роботу з офіцером психологом.

Четвертий етап дослідження передбачає повторне тестування військовослужбовців двох груп, для того, щоб зробити порівняльний аналіз, та з'ясувати, чи впливає стиль діяльності психолога на психологічний стан військовослужбовців. Після психологічної роботи на протязі двох тижнів, ми протестували військовослужбовців повторно, методикою: «Шкала нервово-психічної напруги». Та провели порівняльний аналіз результатів. Військовослужбовці двох груп повторно пройшли методику: «Шкала нервово-психічного напруження» після роботи з офіцерами психологами 1 та 2.

Результати повторного проходження методики: «Шкала нервово-психічного напруження» групи №1 під керівництвом військового психолога 2 з ліберальним стилем діяльності представлено на рис. 2.5.

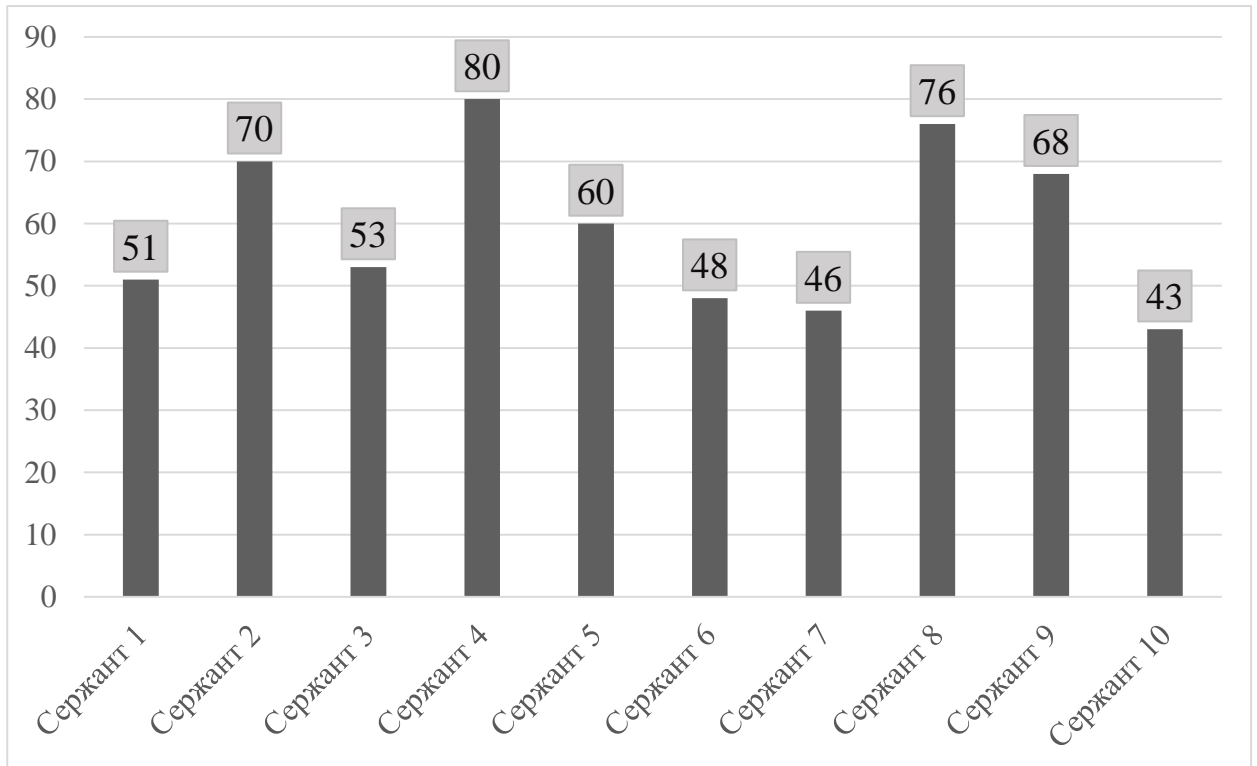

Рис. 2.5. Показники нервово-психічної напруженості групи №1

Після повторного проходження військовослужбовцями методики: «Шкала нервово-психічного напруження» ми можемо побачити, що показники змінилися. Аналіз результатів на цьому етапі показує, що офіцер-психолог 2 з ліберальним стилем діяльності вплинув на військовослужбовців. Для того, щоб зрозуміти, як саме, ми зробили порівняльну діаграму початкових та кінцевих показників та кругову діаграму у відсоткових позначеннях.

Для більш кращого розуміння результатів проходження військовослужбовців другої групи методики: «Шкала нервово-психічної напруги» надається діаграма у відсоткових позначеннях результатів.

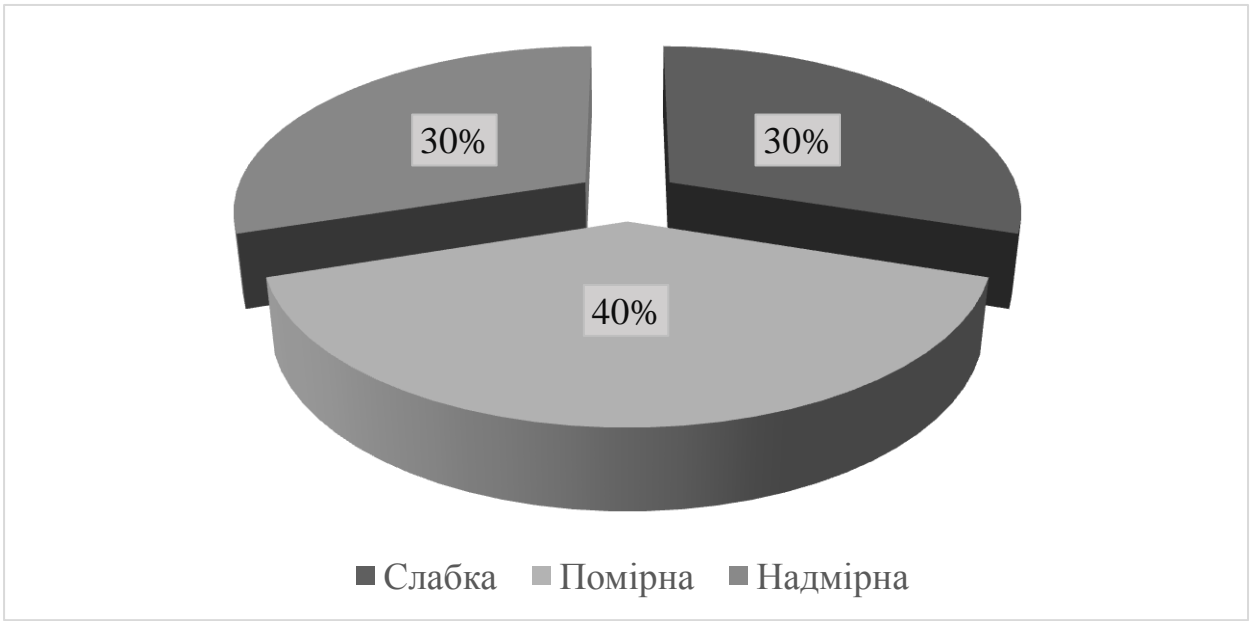
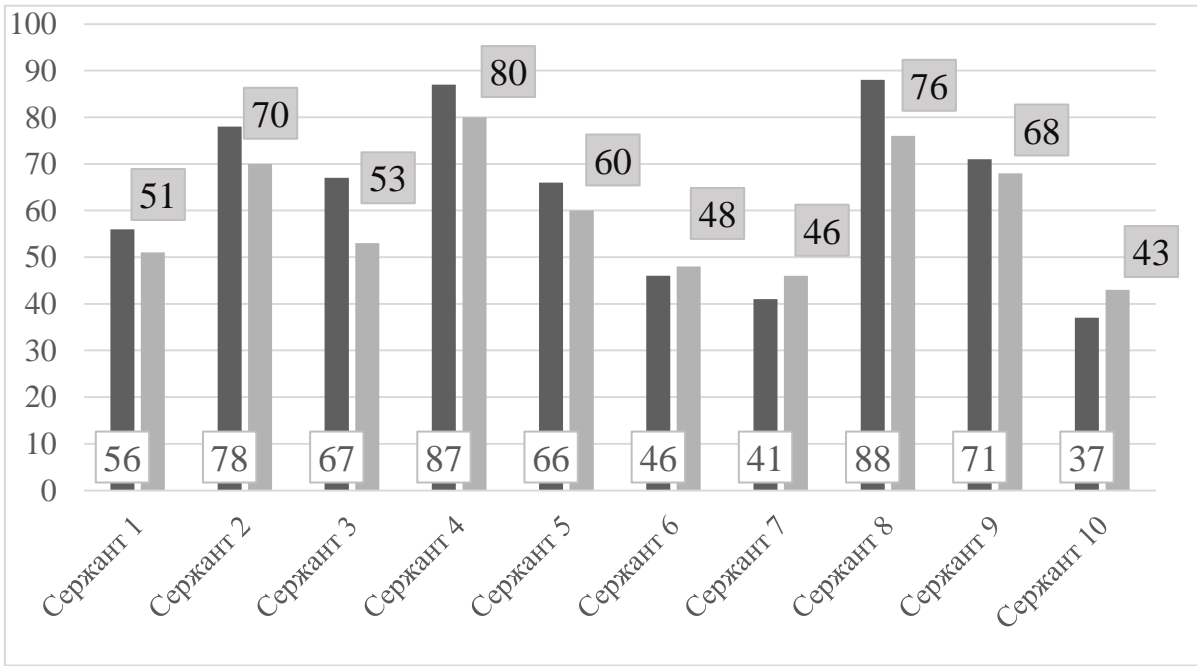

Рис. 2.6. Відсоткове позначення результатів методики нервово-психічної напруженності групи №1

Рис. 2.7. Порівняння результатів проходження методики групи №1: до роботи з військовим психологом з ліберальним стилем діяльності та після.

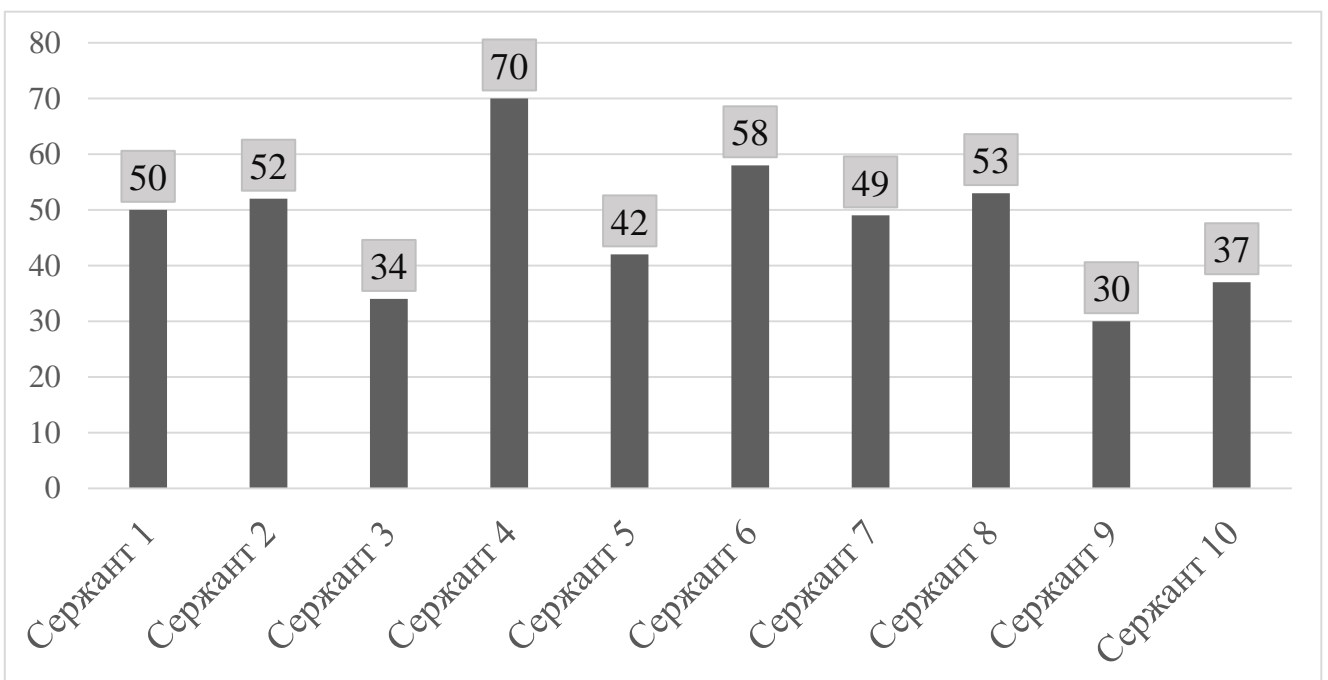
Аналізуючи результати, зрівнюючи результати первинного та вторинного тестування військовослужбовців методикою: «Шкала нервово-психічного напруження», та узагальнюючи результати методики «Методика

оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та комфортності ми побачили, що нервова-психічна напруга у військовослужбовців першої групи, під керівництвом офіцера-психолога 2 з ліберальним стилем діяльності залишилася. До роботи з офіцером-психологом 2 група №1 мала такі показники нервова-психічної напруги у відсотках: 20% військовослужбовців з надмірною нервова-психічною напруженістю, 60% людей з помірною напруженістю, та 20% з слабкою нервова-психічною напруженістю. Після роботи з офіцером-психологом 2, військовослужбовці отримали такі результати: 40% людей з надмірною нервова-психічною напругою, 20% зі слабкою, а 40% військовослужбовців з помірною напругою.

З цього можна узагальнити, що офіцер-психолог з ліберальним стилем діяльності вплинув на психологічний стан військовослужбовців, але щодо покращення стану нервова-психологічної напруги високих результатів не досяг. Він не погіршив показники, але і значно їх не покращив. Якщо подивитися у результати методики: «Методика оцінки психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги та комфортності» ми можемо побачити певний зв'язок: ліберальний стиль діяльності не викликав у військовослужбовців високого інтересу, психічної активації, емоційного тону та комфортності. Тому, робота офіцера психолога не вийшла ефективною.

Для подальшого дослідження впливу стилю діяльності психолога на психологічний стан військовослужбовців ми проаналізували та узагальнили

результати другої групи, під керівництвом офіцера-психолога 1 з демократичним стилем діяльності. Результати проходження методики: «Шкала нервово-психічного напруження» після роботи з офіцером-психологом 1:

Рис. 2.8. Показники нервово-психічної напруженості групи №2

Щодо другої групи під керівництвом офіцера-психолога 1 з демократичним стилем діяльності, його група до роботи з ним мала такі показники нервово-психічної напруги: 30% військовослужбовців з надмірною нервово-психічною напруженістю, 60% людей з надмірною нервово-психічною напруженістю, та 10% людей зі слабкою напруженістю. Після роботи з ним, група №2 отримала такі результати нервово-психічної напруженості: 40% помірної напруги, та 60% слабко.

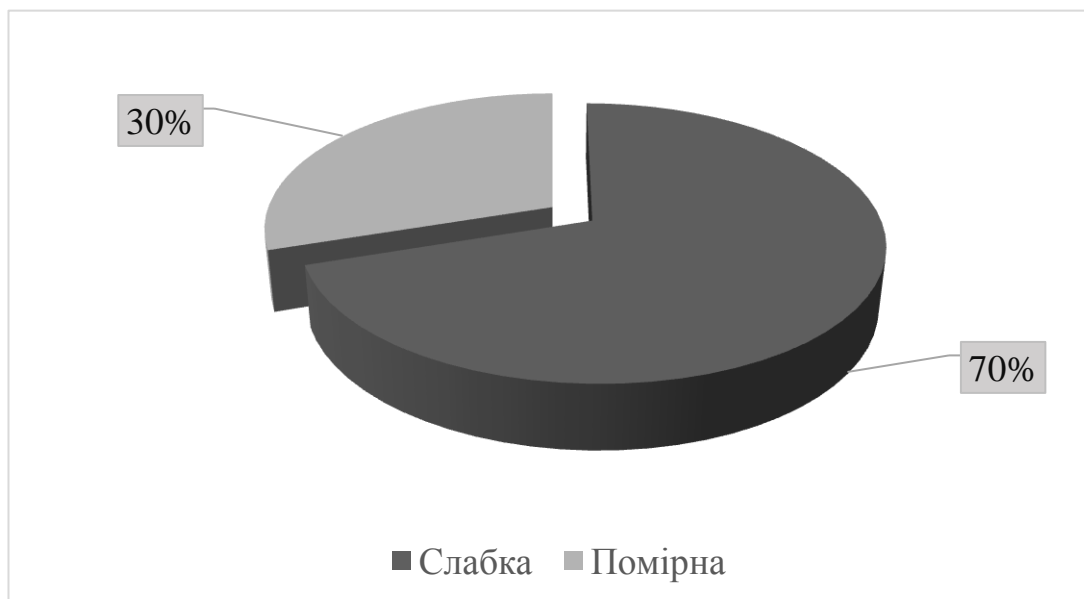

Рис. 2.9. Відсоткове позначення результатів методики нервово-психічної напруженості групи №2

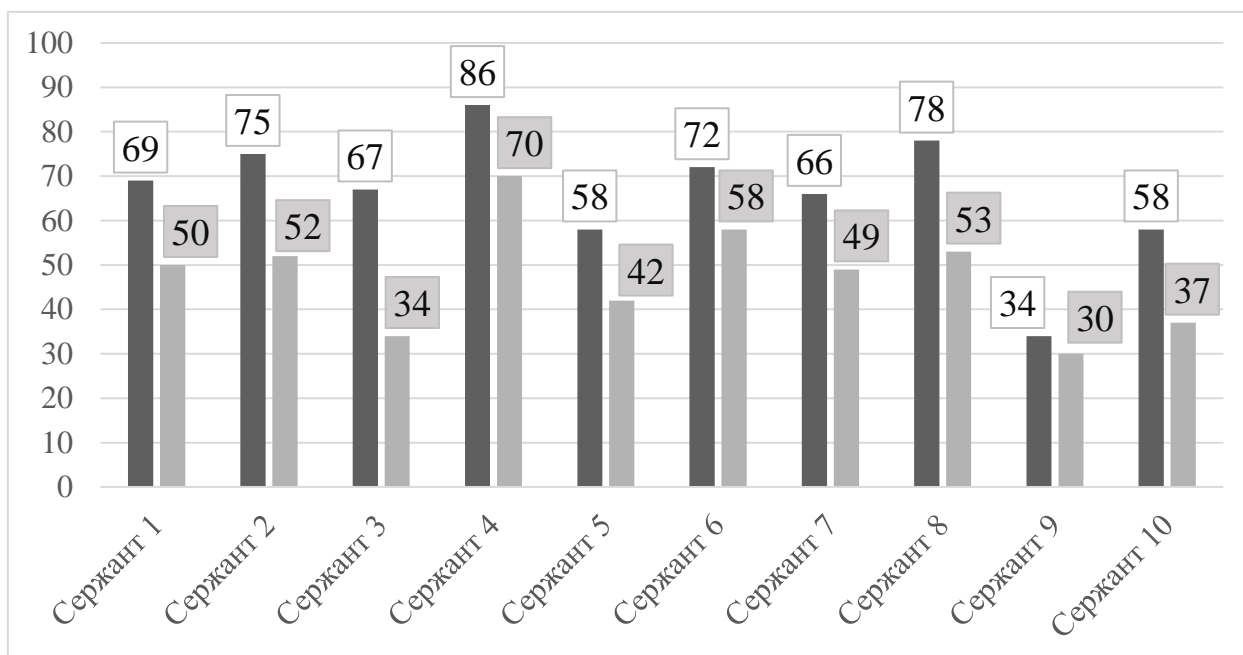

Рис. 2.10. Порівняння результатів проходження методики групи №1: до роботи з військовим психологом з ліберальним стилем діяльності та після.

Після порівняльного аналізу результатів стає відомим, що результати офіцера-психолога 1 з демократичним стилем діяльності значно перевершують результати офіцера-психолога 2 з ліберальним стилем діяльності. Офіцер-психолог з демократичним стилем діяльності позитивно вплинув на психологічний стан військовослужбовців. Звісно, що для повного подолання нервово-психічної напруги треба більший термін, ніж 2 тижня. Але, військовий психолог 1 зміг повністю прибрати надмірну нервово-психічну напруженість, та значно посилити відсоток людей зі слабкою нервово-психічною напругою. Це каже про те, що демократичний стиль діяльності офіцера психолога набагато більше підходить військовослужбовцям, ніж ліберальним стилем діяльності.

Згідно отриманих даних, ми можемо побачити, що офіцер-психолог 1 з ліберальним стилем діяльності мав групу, у якій було: 30% людей зі слабкою нервово-психічною напругою, 30% людей з помірною нервово-психічною напругою, та 40% військовослужбовців з надмірною нервово-психічною на-

пругою. Після психологічної роботи офіцера-психолога 1 з ліберальним стилем діяльності з військовослужбовцями на протязі двох тижнів, група №1 отримала такі результати: 30% відсотків військовослужбовців зі слабкою нервово-психічною діяльністю, 40% відсотків людей з помірною нервово-психічною діяльністю та 30% відсотків військовослужбовців з надмірною нервово-психічною напруженістю. З цього можна зрозуміти висновок, що офіцер-психолог з ліберальним стилем діяльності зменшив у 10% людей надмірну нервово-психічну напругу. Надмірна нервово-психічна напруга стала помірною. Але, у групі залишились люди з надмірною нервово-психічним напруженням, а показники помірної нервово-психічної напруженості збільшились на 10%. З цього можна зробити висновок, що офіцер психолог-психолог з ліберальним стилем діяльності не підходить військовослужбовцям у подальшій психологічній роботі з ними. Вплив ліберального стилю діяльності на психологічний стан військовослужбовця є, але він не несе в собі бажаної ефективності.

Щодо офіцера-психолога 1 з демократичним стилем діяльності, ми можемо побачити, що у його підпорядкуванні була група військовослужбовців з такими показниками нервово-психічної напруженості: 10% сержантів зі слабкою нервово-психічною напруженістю, 50% військовослужбовців з помірною нервово-психічною напруженістю та 40% людей з надмірною нервово-психічною напруженістю. Після психологічної роботи офіцера-психолога 1 зі своїми підопічними, група №2 знову пройшла тестування методикою: «Шкала нервово-психічної напруги», та отримала наступні результати: 70% військовослужбовців зі слабкою нервово-психічною напругою, та 30% сержантів з помірною нервово-психічною напругою.

З цього можна зробити висновок, що офіцер-психолог з демократичним стилем діяльності покращив стан нервово-психічної напруженості у групі №2. А саме: на 60% збільшив кількість військовослужбовців зі слабкою нервово-психічною напругою. Повністю зміг прибрати надмірну нервово-

психічну напругу, та покращив показники помірної нервово-психічної напруги на 20%. Ці результати свідчать про позитивний вплив офіцера-психолога з демократичним стилем діяльності на військовослужбовців. При такій роботі, у подальшому кількість військовослужбовців з помірною нервово-психічною напруженістю зміниться на слібку, покращиться психологічний стан та підвищиться здатність до оборони нашої держави.

2.3. Формування психодіагностичного інструментарію військового психолога

Для морально-психологічної допомоги військовослужбовцям потрібно переглянути свій діагностичний інструментарій, та покращити його структуру. Методи діагностики емоційної сфери є досить обширними, ми переглянули існуючі методики та створили власний діагностичний інструментарій для військового психолога. Інструментарій включає в собі комплекс відомих та перевірених методик, які активно використовуються в практичній психодіагностиці, призначених для виявлення психологічних проблем в емоційній сфері особистості.

До нашого діагностичного інструментарію увійшли методики двох видів: особистісні опитувальники та проектні випробування. Більшість методик має відомості про процедуру їх створення, вказівки до проведення та інструкції. Методики є відомими, що підтверджують їх валідність та надійність.

Почнемо формування нашого діагностичного інструментарія з методик звичайної тривалості за їх виконанням. Одною з таких методик є багатофакторний особистісний опитувальник «Адаптивність – 200», авторами якої є О. Г. Маклаков й С. В. Чортків [4]. Ця методика призначена для оцінювання можливостей адаптації особистості з урахуванням її соціально-психологічних, психофізіологічних характеристик. Ця методика допоможе у узагальненні особливостей нервово-психічного та соціального розвитку.

В основу методики покладено уявлення про адаптацію, як про безперервний процес активного пристосування людини до постійно змінних умов соціального середовища та професійної діяльності. Ефективність адаптації багато в чому залежить від того, наскільки реально людина сприймає себе та свої соціальні зв'язки, точно порівнює свої потреби з наявними можливостями та усвідомлює мотиви своєї поведінки. Спотворене або недостатньо розвинене уявлення про себе веде до порушення адаптації, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, порушенням взаємин, зниженням працездатності та погіршенням стану здоров'я. Випадки глибокого порушення адаптації можуть призводити до грубих порушень військової дисципліни, правопорядку, суїцидальних вчинків, зриву професійної діяльності та розвитку хвороб.

Опитувальник містить 165 запитань і має такі шкали: «Достовірність» (Д); «нервовопсихічна стійкість» (НПУ); «комунікативні здібності» (КС); «моральна нормативність» (МН); «Особистісний адаптивний потенціал» (ЛАП). Інструкція до методики: «Зараз вам буде запропоновано відповісти на низку питань, що стосуються деяких особливостей вашого самопочуття, поведінки, характеру. Будьте відверті, довго не роздумуйте над змістом запитань, давайте природну відповідь, яка першим прийде вам на думку. Пам'ятайте, що немає «хороших» або «поганих» відповідей. Якщо ви відповідаєте на запитання «Так», поставте у відповідній клітці реєстраційного бланка знак «+» (плюс), якщо ви вибрали відповідь «Ні», поставте знак «-» (мінус). Уважно стежте, щоб номер питання анкети та номер клітини реєстраційного бланка збігалися. Відповідати треба на всі запитання поспіль, нічого не пропускаючи. Якщо у вас виникнуть питання – підніміть руку»

Наступна методика називається: «Шкала оцінки реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності», яку створили Ч. Д. Спілберг та Ю. Л. Ханін [14]. Вимірювання тривожності як властивості особистості особливо важливо, оскільки це властивість багато в чому зумовлює поведінку суб'єкта.

Певний рівень тривожності – природна та обов’язкова особливість активної діяльної особистості. У кожної людини існує свій оптимальний чи бажаний рівень тривожності – це корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану у цьому відношенні є для неї істотним компонентом самоконтролю та самовиховання.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, що відображає схильність суб’єкта до тривоги та передбачає наявність у нього тенденції сприймати досить широке "віяло" ситуацій як загрожують, відповідаючи на кожен з них певною реакцією. Як схильність, особиста тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні для самооцінки, самоповаги.

Ситуативна чи реактивна тривожність як стан характеризується суб’єктивно переживаються емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічності в часі. Особи, що належать до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своєю самооцінкою та життєдіяльністю в широкому діапазоні ситуацій і реагувати дуже вираженим станом тривожності. Якщо психологічний тест висловлює у випробуваного високий показник особистісної тривожності, це дає підстави припускати в нього появу стану тривожності у різноманітних ситуаціях, особливо коли вони стосуються оцінки його компетенції та престижу. Більшість з відомих методів вимірювання тривожності дозволяє оцінити лише особистісну або стан тривожності, або більш специфічні реакції. Єдиною методикою, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну властивість і як стан є методика, запропонована Ч. Д. Спілбергером [5].

Значні відхилення від рівня помірної тривожності вимагають особливої уваги, висока тривожність передбачає схильність до появи стану тривоги у людини ситуаціях оцінки його компетентності і тут слід знизити

суб'єктивність значимість ситуації та завдань та перенести акцент на осмислення діяльності та формування почуття впевненість у успіху.

Низька тривожність, навпаки, вимагає підвищення почуття відповідальності та уваги до мотивів діяльності. Але іноді дуже низька тривожність активного витіснення особистістю високої тривоги ставить за мету показати себе в "найкращому світлі". Шкалу можна успішно використовувати з метою саморегуляції, з метою керівництва та психокорекційної діяльності. Оцінка тривожності як стійкої риси особистості важлива під час відбору персоналу, формуванні команд з урахуванням психологічної сумісності, особливо для роботи в умовах підвищеної небезпеки, коли необхідні виконавці відповідальні, обережні, здатні до аналізу та узагальнення інформації, що уникають конфліктних ситуацій.

Шкала депресії Бека – є наступною методикою, що входить в наш діагностичний інструментарій військового психолога [6]. Шкала містить 21 категорію симптомів і скарг серед найбільш часто що зустрічаються у пацієнтів із депресією. Кожна категорія складається з 4-5 тверджень, відповідних специфічним ознакам депресії. Затвердження розподілені з враховуючи підвищення значущості вкладу визначених показників у загальний ступінь тяжкості депресії. Опитувальник заповнюється пацієнтом самостійно. Кожен пункт категорії шкали оцінюється від 0 до 3 балів, сумарний бал становить від 0 до 62. Вираженість депресії можна оцінювати градуально за когнітивно-афективною субшкалою: пунктам 1-13 та субшкалі соматичних проявів депресії: пункти 14-21.

Аналіз результатів тесту визначається так: від 0 до 9 балів – відсутність депресивних симптомів; від 10 до 15 балів – легка депресія (субдепресія); від 16 до 19 балів – помірна депресія; від 20 до 29 балів – виражена депресія (середньої тяжкості) від 30 до 63 балів – тяжка депресія. Інструкція до цього опитувальника має такий вигляд: «У цьому опитувальнику містяться групи тверджень. Уважно прочитайте кожен групу тверджень. Потім визначте у

кожній групі одне твердження, яке найкраще відповідає тому, як Ви себе відчували на цього тижня і сьогодні. Поставте галочку біля вибраного твердження. Якщо кілька тверджень з однієї групи здаються Вам однаково добре підходять, то поставте галочки біля кожного їх. Перш ніж зробити свій вибір, переконайтеся, що Ви прочитали всі твердження у кожній групі».

Наступна складова нашого психологічного інструментарію буде опитувальник травматичного стресу, автором якого є І. О. Котєнова [6]. Даний опитувальник призначений для вивчення стану військовослужбовця після впливу надзвичайних чинників, а саме – перебування у екстремальних умовах. Він вивчає наявність в учасника бойових дій таких проявів посттравматичного синдрому, як надпильність, перебільшене реагування, агресивність, порушення пам'яті та концентрації уваги, депресія, тривожність, зловживання наркотичних та лікарських засобів, галюцинаторні переживання, проблеми зі сном (труднощі із засипанням та уривчастий сон). Інструкція до цього опитувальника включає наступні дії: «Уважно читаючи кожне твердження, виберіть той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашому стану або думці в даний час». У кожній колонці на бланку відповідей під номером твердження обведіть цифру, що позначає Вашу відповідь: 5 – абсолютно правильно; 4 – швидше, правильно; 3 – частково правильно, частково неправильно; 2 – швидше, неправильно; 1 – абсолютно неправильно.

Наступна методика використовується для виявлення ознак та вимірювання рівня прояву ПТСР [6]. Ця методика має назву: «Міссісіпська шкала ПТСР» та була розроблена Т. М. Кеапе у 1987 році. Методика була розроблена для оцінки виразності посттравматичного стресового розладу у ветеранів бойових дій. Шкала містить твердження, що відображають стан людей, які пережили травматичну ситуацію. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – синдром, який може виникнути внаслідок пережитої людиною сильної травми. Категорія ПТСР включена до DSM-III та DSM-IV (аме-

риканський діагностичний стандарт) та до європейського діагностичного стандарту МКБ-10.

Наявність у людини ПТСР може свідчити про суттєве зниження психологічної стійкості: відбувається втрата сенсу життя, ламаються захисні бар'єри, змінюється структура самосвідомості, змінюється ставлення до оточуючих і себе, руйнуються основні структури особистості. Вважають, що посттравматичні реакції – це нормальні реакції на ненормальні обставини, і сильний стрес викликає такі реакції у будь-якої людини. Разом з тим посттравматичні реакції та їх віддалені наслідки сильно варіюють у різних людей. Показано, що лише 20% з тих, хто пережив травму, мають згодом серйозні психологічні проблеми, більшість же використовує свої здібності, які дозволяють успішно адаптуватися і реадaptуватися після травматичного досвіду.

Пропонована версія є цивільним варіантом шкали. Інструкція: «Нижче наводяться твердження, що узагальнюють різний досвід людей, які пережили важкі, екстремальні події та ситуації. Кожне твердження має шкалу від "1" до "5". Користуючись даною шкалою, вкажіть, якою мірою ви згодні або не згодні з цим твердженням. Дайте тільки одну відповідь на кожне твердження: «Зовсім невірно»; «Іноді вірно»; «До певної міри вірно»; «Правильно»; «Абсолютно вірно».

Методика, яка буде наступною у діагностичному інструментарії військового психолога має назву: «Особистісна шкала проявів тривоги. Створив цю методику Дж. Тейлор. Опитувальник призначений для вимірювання рівня тривожності. Тривога – розвинений, дифузний, недифіренкований страх. Людей із низьким порогом виникнення реакції тривоги вегетативної н.с. називають тривожними. Тривожність – індивідуальна психологічна особливість, що виявляється у схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, соціальної та низькому порозі його виникнення. Розглядається як особистісне утворення та/або як властивість темпераменту, обумовлене слабкістю нервових процесів.

Опитувальник складається із 50 тверджень. Для зручності користування кожне твердження пропонується обстежуваному на окремій картці. Відповідно до інструкції, обстежуваний відкладає праворуч і ліворуч картки, залежно від цього, згоден він чи згоден з які у них твердженнями. Тестування продовжується 15-30 хв.

Далі за списком нашого діагностичного інструментарію психолога офіцера йде методика: «Міннесотський багатоаспектний особистісний опитувальник» – методика, створена в 1940 р. С. Хатуеєм та Дж [7]. Маккінлі в університеті Міннесоти. ММРІ – найбільш вивчена та одна з найпопулярніших психодіагностичних методик протягом останніх 50 років. Широко застосовується в клінічній практиці, а також для діагностики ступеня адаптованості, виявлення стійких професійно важливих нахилів. Крім того, методика вже набула великого поширення серед психологів, соціологів, педагогів та лікарів, які займаються сімейним консультуванням, вивченням кадрових резервів, психологічної сумісності, проблемою менеджменту, у спортивній психології, а також у юриспруденції, в армії, у військовій та цивільній авіації, у системі МВС, у Центрах зайнятості населення, у сфері загальної та вищої освіти. У 1989 році Дж. Грехем, А. Телліджен, Дж. Бучер, В. Далстром і Б. Кеммер опублікували ММРІ 2 – нову версію опитувальника, орієнтовану на уточнення характеру емоційних розладів і усунув вплив гендерних відмінностей.

Модифікований варіант опитувальника – тест ЗМІЛ [8]. Адаптація опитувальника проводилася в Ленінградському психоневрологічному інституті ім. В. М. Бехтерева Л. Н. Собчик та іншими психологами, які розробили в 1971 р. повний модифікований варіант – тест ЗМІЛ, 566 питань. (Стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості). Далі наведені: інструкція, 566 питань (чоловічий та жіночий варіант), бланк відповідей, опис шкал (основні та додаткові), розшифровка, ключ до тесту поєднання шкал), цілісна оцінка профілю, що вийшов, графічне зображення.

Інструкція щодо проведення методики: «Вам буде пред'явлено цілу серію різних тверджень. Оцінюючи кожне з них не витрачайте багато часу на роздуми. Найбільш природна перша безпосередня реакція. Уважно вчитуйтесь у текст, дочитуючи до кінця кожне твердження та оцінюючи його як правильне чи неправильне стосовно Вас. Намагайтеся відповідати щиро, інакше Ваші відповіді будуть розпізнані як недостовірні та опитування доведеться повторити.

Розбирайтеся з опитувальником як наодинці із самим собою – "Який я насправді?". Тоді Вам буде цікава інтерпретація даних. Вона стосується лише особливостей Вашого темпераменту та визначає Ваші стійкі професійно важливі якості. Якщо Ваша відповідь – "вірно", то поставте хрестик у реєстраційному аркуші над відповідним опитувальнику номером. Якщо Ваша відповідь – "неправильно", то поставте хрестик під відповідним номером. Звертайте увагу на затвердження з подвійними запереченнями (наприклад, "У мене ніколи не було випадків із судомами": якщо не було, то Ваша відповідь – "вірно", і, навпаки, якщо це з Вами було, то відповідь "невірно").

Деякі твердження в опитувальнику вимагають від Вас – "Обведіть номер цього твердження кружечком". У цьому випадку в реєстраційному аркуші номер, що відповідає цьому твердженню, слід у реєстраційному аркуші обвести кружечком (це ті твердження, які в процесі стандартизації виявилися баластними і не включаються до загального автоматизованого обліку). Якщо деякі твердження викликають великі сумніви, орієнтуйтеся у Вашій відповіді на те, що все ж таки імовірно більше властиво Вам.

Якщо твердження правильне по відношенню до Вас в одних ситуаціях і неправильне в інших, то зупиніться на тій відповіді, яка зараз підходить. Лише у крайньому випадку, якщо твердження до Вас взагалі не підходить, Ви можете номер цього твердження на реєстраційному аркуші обвести кружечком. Однак надлишок кружечків у реєстраційному листі також призведе до недостовірності результатів. Відповідаючи навіть на досить інтимні питання,

не соромтеся, тому що Ваші відповіді ніхто не читатиме і аналізуватиме: вся обробка даних ведеться автоматично. Експериментатор не має доступу до конкретних відповідей, отримуючи результати лише у вигляді узагальнених показників, які можуть бути цікавими та корисними для Вас».

Наступні методики матимуть вигляд експрес методик, які рекомендуються для застосування у пунктах постійної дислокації, та у віддулених районах виконання завдань. Основна перевага таких методик у швидкості їх використання. Методика "Primary Care PTSD Screen" (PC-PTSD) є методикою первинного скринінгу ймовірних ознак пост-травматичного стресового розладу (ПТСР). Може бути застосована для виявлення військовослужбовців, які можуть потребувати подальшого поглибленого обстеження [8].

Методика розроблена фахівцями Національного центру ПТСР Міністерства у справах ветеранів США, де успішно застосовується з 2003 року. Адаптована та застосовувалась фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у ході досліджень впродовж лютого-червня 2015 р. у військових підрозділах і частинах сектору "М", що брали участь в Антитерористичній операції на Сході України. Складається з чотирьох питань, на які опитувані можуть відповідати як усно, у вигляді формалізованого експрес-інтерв'ю, так і письмово на бланку.

Ми рекомендуємо мати у своєму психологічному інструментарії наступну експрес методику: «Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР». Ця методика була створена в США в 1996 році, та призначається для швидкого виявлення ознак посттравматичного стресового розладу у людей, які пережили психічну травму будь-якого роду. Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР призначена для первинного скринінгу перерахованих симптомів у осіб, які пережили будь-які психічні травми.

Ця методика проста і доступна для роботи з пацієнтами будь-якої категорії: опитувальник складається з десяти простих питань, що мають на увазі однозначні відповіді. Як інструмент первинного скринінгу добре визначає

найбільш специфічні прояви ПТСР, такі як тривога та депресія. Таким чином, цю шкалу доцільно застосовувати при скринінгу широкого контингенту, у тому числі – в польових умовах. Також коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР може застосовуватися для самодіагностики, включатись у комплексні опитування особового складу, спрямовані на виявлення осіб із груп ризику тощо. Інструкція щодо використання цієї методики має наступний вигляд: «З часу пережитого критичного інциденту (надзвичайних обставин) або психічної травми ви відчуваєте більшою мірою, ніж зазвичай, перераховані в бланку стану? Виберіть лише один варіант відповіді («Так» або «Ні») та зробіть позначку у відповідній графі реєстраційного бланка».

Наступна експрес-методика призначена для оцінки кількісних параметрів частоти та тривалості участі військовослужбовців у різних екстремальних ситуаціях в умовах бойових дій. Для оцінки впливу інтенсивності бойового досвіду на психологічний стан учасників воєнних конфліктів рекомендується використовувати цю методику спільно з іншими методиками, такими як «Шкала для клінічної діагностики ПТСР»; «Міссисипська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» (військовий варіант); «Шкала оцінки впливу травматичної події»

Примітки до комп'ютерної версії мають певні нюанси: автоматична інтерпретація тестового показника заснована на наступних умовних оцінках виражених у відсотках: 1% – 20% – низький рівень; 21% – 40% – знижений рівень; 41% – 60% – помірний рівень; 61% – 80% – підвищений рівень; 81% – 100% – високий рівень. Опитувальник складається із 7 тверджень. Орієнтовний час тестування 5-10 хвилин.

Шкала оцінки впливу травматичної події набула поширення в нашій країні на початку 1990-х років у низці досліджень, присвячених вивченню психологічних наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також проведених на контингенті ветеранів війни в Афганістані. Так, ШОВТС входила до комплексу психодіагностичних методик, що використовуються в рамках росій-

сько-американського проекту з вивчення психологічних та психофізіологічних аспектів посттравматичного стресового розладу, де були показані добрі диференціально-діагностичні можливості методики.

Інструкція до методики: «Нижче наведено описи переживань людей, які зазнали тяжких стресових ситуацій. Оцініть, якою мірою ви відчували такі почуття з приводу подібної ситуації, колись пережитої вами. Для цього виберіть та обведіть кружком цифру, що відповідає тому, як часто ви відчували подібне переживання протягом останніх 7 днів, включаючи сьогоднішній».

Наш психодіагностичній інструментарій для військового психолога включив в собі 10 методик, а саме: методики звичайної тривалості та експрес методики. До методик звичайної тривалості відносяться: особистісний опитувальник «Адаптивність – 200»; методика «Шкала оцінки реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності»; методика «Шкала депресії Бека»; опитувальник «Опитувальник травматичного стресу»; методика «Міссіпіська шкала ПТСР»; методика «Особистісна шкала проявів тривоги»; методика «Міннесотський багатоаспектний особистісний опитувальник»; модифікований варіант опитувальника «Тест ЗМІЛ». Експрес методики: «Primary Care PTSD Screen» (PC-PTSD); методика «Шкала тривоги, депресії та ПТСР»; методика «Шкала оцінки впливу травматичної події».

Підібрані нами методики є досить ефективними у роботі з військовослужбовцями. Наш психодіагностичний інструментарій включає методики, які допоможуть у узагальненні особливостей нервово-психічного та соціального розвитку; оцінки можливості адаптації; оцінці комунікативних здібностей та нервово-психічної стійкості; виміру рівня ситуативної та особистісної тривожності; наявності та ступіня депресії; визначенні стану військовослужбовця після сильного стресу; наявності проявів посттравматичного синдрому; виміру агресивності, зловживанням наркотичних та лікарських засобів, проблеми зі сном; оцінці ступеню тривожності; особливості темпераменту; визначення стійких професійно важливих якостей; первинному скринінгу ймо-

вірних ознак ПТСР; оцінці кількісних параметрів частоти та тривалості участі у різних екстремальних ситуаціях в умовах бойових дій; у оцінці впливу бойового досвіду на психологічний стан військовослужбовця.

Висновки до другого розділу

В ході даного дослідження ми виявили вплив індивідуального стилю діяльності військового психолога на психологічний стан військовослужбовців. А саме: провели емпіричне дослідження, розділили його на певні етапи. На першому етапі емпіричного дослідження ми обрали двох офіцерів-психологів. Дізналися за допомогою методики А. Л. Журавлевої їх індивідуальний стиль діяльності. Офіцер-психолог №1 має демократичний стиль, а офіцер-психолог №2 ліберальний. Другий етап дослідження стосується первинного тестування військовослужбовців до роботи з офіцерами психологами. Методика, яка застосовувалась у первинному дослідженні психологічного стану називається: «Шкала нервово-психічної напруги».

Третій етап нашого емпіричного дослідження полягав у вторинному тестуванні військовослужбовців за допомогою «Методики оцінки психічної активності, інтересу, емоційного тону, напруги та комфортності» На основі результатів тестування, ми дізналися, що показники інтересу, комфортності, емоційного тону, психічної активності є кращими у другій групі, під керівництвом офіцера-психолога з демократичним стилем діяльності.

Четвертий етап дослідження полягав у повторному тестуванні військовослужбовців двох груп. Ми з'ясували, що стиль діяльності військового психолога впливає на психологічний стан військовослужбовців. Додатково ми дослідили, що ліберальний стиль діяльності військового психолога не ефективним щодо покращення психологічного стану військовослужбовців. Демократичний стиль діяльності військового психолога підходить для поліпшення морально-психологічного стану набагато більше.

Було складено психдіагностичній інструментарій для військового психолога, який включив в собі 10 методик, а саме: методики звичайної тривалості та експрес методики.

ВИСНОВКИ

У даній роботі проаналізовано та узагальнено підходи щодо вивчення стилів діяльності психолога, дослідити наукову літературу щодо вивчення стилів діяльності військового психолога та визначили особливості стилів діяльності. Ми з'ясували, що В. С. Мерлін був першим, хто ввів у психологію поняття індивідуального стилю діяльності. З його опису поняття, ми можемо дізнатися, що В.С.Мерлін розглядав індивідуальний стиль діяльності як взаємовідносин конкретної діяльності з властивостями конкретної особистості. В.С.Мерлін дослідив, що стиль діяльності визначається властивостями різних ієрархічних рівнів – нейродинамічними та психодинамічними відносинами особистості.

Дослідження індивідуального стилю діяльності склало ціле наукове спрямування, засновником і теоретиком якого став В. С. Мерлін. Він прийшов до відкриття дуже важливих моментів, що стосуються всіх стильових характеристик. Перший пов'язані з поняттям зони невизначеності як умови формування стилю. На думку В. С. Мерліна, виконання будь-якої діяльності залишає свободу всередині кордонів, що дозволяє людині виявляти свою індивідуальність у постановці проміжних цілей, виборі засобів для їх досягнення та реалізації самої діяльності. З цього випливає, що стиль виникає там, де є свобода самовираження. Якщо діяльність жорстко регламентована, індивідуальному стилю важко проявитись у таких умовах. Зона невизначеності та суб'єктивно обумовлена: там, де одна людина бачить безліч рішень, інша бачить лише одне. Внутрішня та зовнішня свобода є, таким чином, умовою породження стилю.

Різновидом індивідуального стилю діяльності виступає стиль управління. Один із перших описів стилів керівництва дають К. Левін із співавторами. З їх погляду є два боки стилів керівництва, а саме: зміст рішень, запро-

понованих лідером групи, та прийоми здійснення цих рішень. Як наголошує Г. М. Андрєєва, визначені К. Левіним стилі поведінки належали насамперед до типу ухвалення рішення керівниками. У результаті експериментів ним було виділено три стилі управління: авторитарний, демократичний та ліберальний. У подальших дослідженнях було уведено такі назви стилів керівництва як директивний, колегіальний та дозвіллевий. Однак стосовно діяльності, взаємодії, спілкування найчастіше використовуються саме назви, запропоновані К. Левіним.

Авторитарний стиль діяльності керується директивним принципом керівництва, згідно якому способом впливу виступає наказ. Відповідно до цього стилю тим, хто сам приймає рішення з усіх питань є керівник. Особливостями даного стилю діяльності є те, що керівник не дозволяє своїм підлеглим горизонтальну та вертикальну комунікацію. Демократичний стиль відрізняється від авторитарного стилю. При демократичному стилі керівник прислухається до своїх підлеглих, та дозволяє їм горизонтальну та вертикальну комунікацію. Відповідальність розподіляється між керівником та підлеглими. При такому стилі керівництва, керівник дозволяє підлеглим брати участь у вирішенні питань. Це суттєво відрізняється від авторитарного стилю.

Ліберальний стиль проявляється у вседозволеності підлеглих. При такому типі керівництва підлегли мають майже повну волю робити все за згодом, це стосується виконання завдань, контролю за ними та тощо. Керівник з цим стилем має достатньо щире серце, він ввічливий та добродушний. Завжди вислухає, уважно відноситься до пропозицій. Підлегли цього керівника не соромляться у відкриті критикувати, тому що керівник цьому не перешкоджає. Негативними рисами цього типу керівництва є легкість впливу з боку інших людей. Такий керівник може здатися безвідповідальним, конформним, і навіть «беззахисним». Тому як якщо задача цього керівника не виконується його підлеглими, він зробить все сам. Відсутність ініціативи робить цей тип керівництва пасивним.

Розглянуто особливості психологічного стану військовослужбовців, з'ясовано, що морально-психологічний стан (МПС) особового складу – це обумовлене впливом соціальних, матеріально-технічних і природних факторів відносно стійке і обмежений за часом стан та настрою психіки військовослужбовців і психології військових колективів на вирішення поставлених бойових завдань, ступінь психологічної готовності і здатності виконати ці завдання. У сучасній літературі є чимало визначень морально-психологічного стану, найбільш прийнятним визначення дане В.П.Кашіріним.

Морально-психологічний стан є результатом активізації та актуалізації сприйнятих і засвоєних, внутрішньо прийнятих особовим складом сенсу війни, бойових дій, військово-професійних, політичних, моральних, правових, естетичних, загальнокультурних цінностей, інтересів, установок, позицій, поглядів. Це в сукупності і складає зміст та складові МПС. До психічних станів відносяться: підйом, натхнення, бойовий порив, впевненість, бадьорість, готовність, рішучість, а також інший бік, а саме невпевненість, страх, жах, стомленість, туга, печаль і інші. Вони характеризуються силою, тривалістю і динамічністю. Психічні стани військовослужбовців можна розбити на дві групи: позитивні (впевненість, бадьорість, підйом, піднесеність, бойовий порив, готовність до активних дій) та негативні (невпевненість, страх, жах, стомленість, пригніченість, сумнів, страх, відчай, байдужість, напруженість, втома і т.д.).

У теоретичній частині ми розглянули процес формування індивідуального стилю діяльності, та дізналися, що основними шляхами формування індивідуального стилю можуть бути у максимальному використанні професійно важливих якостей людини та їх структур та компенсації небажаних з погляду професійної діяльності проявів особистісних факторів. Є загальна логіка у формування індивідуального стилю професійної діяльності психолога, вона передбачає певні важливі моменти. Спочатку психолог спирається на вже

наявні у нього здібності та вміння, поступово пристосовуючи їх до вирішення своїх професійних завдань.

Далі на основі наявних якостей та умінь нерідко виникають нові, раніше відсутні якості. Нарешті, поступово формується складна взаємопов'язана система наявних адаптованих та нових професійно важливих якостей. Найголовніше при формуванні індивідуального стилю праці – не поспішати і завжди мати забезпечені «тили» у вигляді освоєної раніше діяльності за нормативно-схвалюваним зразком, що гарантує успішне виконання роботи у разі невдалого експериментування при виробленні нових способів діяльності.

Проаналізовано результати емпіричного дослідження та перевірено наявність впливу стилю діяльності психолога на психологічний стан військовослужбовців. Ми дійшли до висновку, що стиль діяльності психолога впливає на психологічний стан військовослужбовців. Також, ми визначили, що демократичний стиль діяльності більше підходить для військовослужбовців, ніж ліберальний. Було сформовано діагностичний інструментарій офіцера-психолога. До нашого діагностичного інструментарію увійшли методики двох видів: особистісні опитувальники та проєктивні випробування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухов П. К. Основи управління військами: навч. посіб. Київ: Старий Лев, 2018. 120 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник. Москва: Аспект Пресс, 2003. 229 с.
3. Анцупов В. Н., Бондаренко., В. І. Буянов. Військова психологія і педагогіка: навч. посіб. / за ред. В. Ф. Кулакова. Харків: Юрайт, 2013. 288 с.
4. Баклицький І. О. Психологія праці: підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Знання, 2008. 655 с.
5. Блейчик В. А. Соціально-психологічні технології розвитку особистості. *Психологічні підходи до вивчення стилю діяльності військового психолога*: матеріали наук. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2021. 275-277 с.
6. Бодалев А. А. Особистість та спілкування: підручник. Харків: Ранок, 2019. 156 с.
7. Бондаренко М. А. Стиль керівництва та напрями його дослідження: монографія. Київ: Еспада, 2014. 189 с.
8. Герасимов Н. В. Работа командира и штаба по организации и руководству службой войск и укреплению воинской дисциплины: монография. Минск: Белый Город, 2018. 120 с.
9. Джабелов С. М. Исторический опыт формирования авторитета офицера: монография. Москва: Аванта, 2019. 194 с.
10. Дьяченко М. І. Історія вітчизняної військової психології: підручник. Харків: Харвест, 2009. 110 с.
11. Janice H. L. The oxford handbook of military psychology. London: OUP USA, 2011. 210 p.
12. Еникеев М. І. Загальна та соціальна психологія: навч. посіб./ за ред. М А. Велбі. Київ: Еспада, 2007. 99 с.

13. Ионов А. Н. Формирование руководителя нового типа: учебник. Москва: Арка, 2019. 117 с.
14. Иванов А. Н. Формування керівника: навч. посіб. Харків: Старий Лев, 2019. 116 с.
15. Калюжний А. С. Психологія колективу військового підрозділу: монографія. Київ: Старий Лев, 2015. 113 с.
16. Кандибовіч Л. А. Військово-психологічний словник-довідник: навч. посіб./ за ред. Л. А. Кандибовіч. Київ: Фубула, 2018, 112 с.
17. Караян А. Г. Введення в професію військового психолога: навч. посіб. Харків: Фабула, 2019. 198 с.
18. Караян А. Г. Прикладна військова психологія: підручник / за ред. А. Г. Караян. Київ: Старий Лев, 2016. 101 с.
19. Караян А. Г. Психологія відхиляючої поведінки військовослужбовців в бойовій обстановці: монографія / за ред. С. Л. Євенко. Харків: Юрайт, 2006. 118 с.
20. Караяном А.Г., Ю. Г. Сулімова. Військова професіологія: підручник. Київ: Еспада, 2005. 75 с.
21. Kennedy С. Н. Military stress reactions: rethinking trauma and PTSD. London: SAGE, 2016. 117 p.
22. Климов Е. А. Инженерная психология и эргономика: учебник / за ред. О. Г. Носкова., Г. Н. Солнцева. Москва: АСТ, 2018. 178 с.
23. Климов Е. А. Психология индивидуальных различий: монография. Москва: АСТ, 2019. 212 с.
24. Конопкін О. А. Психологічні механізми регуляції діяльності: монографія / за ред. О.А. Конопкін. Харків: Старий лев, 2020. 218 с.
25. Костін А. Ф. Методологічні проблеми системного підходу до управління військами: монографія. Київ: Ранок, 2016. 178 с.

26. Котляров И. В. Социология лидерства. Теоретические, методологические и аксиологические аспекты: учебник. Минск: Беларуская навука, 2013. 870 с.
27. Ксезнова Г. Ю. Діяльність керівника: навч. посіб. Харків: Талант, 2016. 111 с.
28. Кузнецов И. Н. Энциклопедия студента: учебник. Минск: Книжный дом, 2011. 576 с.
29. Кузьміна Н. В. Професіоналізм особистості викладача та майстра виробничого навчання: монографія. Київ: Юрайт, 2019. 340 с.
30. Кухаренко В. С. Психологія керівництва. Харків: Наш формат, 2020. 221 с.
31. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность: монография. Минск: Четыре Четверти, 2017. 178 с.
32. Литвинов И. П. Стиль управленческой деятельности: теоретические аспекты, методы диагностики и оптимизация. Москва: Белый Город, 2014. 163 с.
33. Литвинцев С. В. Бойова психічна травма: навч. посіб. / за ред. С. В. Литвинцев. Київ: Юрайт, 2015. 98 с.
34. Маклакова А. Г. Общая психология: учебное пособие. Санкт-Петербург: Арка, 2007. 592 с.
35. Nidhi M. D. Military psychology: concepts, trends and interventions. London: SAGE, 2021. 182 p.
36. Омаров А. М. Керівник: роздуми про стиль керівництва: монографія. Київ: Ранок, 2011. 92 с.
37. Плукин С. Г. Індивідуальні стилі діяльності: навч. посіб. Київ: Книголав, 2014. 116 с.
38. Прусова Н. В. Загальна психологія: навч. посібник. Харків: Ранок, 2013. 112 с.

39. Сабатовська Д. В. Стиль діяльності педагога: навч. посіб. Київ: Старий Лев, 2012. 233 с.
40. Сеченов И. М. Психология поведения. Избранные труды: учебник. Москва: Аванта, 2021. 223 с.
41. Смолова Л. В. Психологія взаємодії з навколишнім середовищем: підручник. Київ: Старий Лев, 2018. 212 с.
42. Сосюра О. В., Пятков В.П. Теоретичні основи оцінки ефективності управління військами: навч. посіб. Київ: Старий Лев, 2020. 176 с.
43. Тарас А. Е. Сучасна військова психологія: хрестоматія. Київ: Харвест, 2013. 145 с.
44. Устинов І. Ю. Методика роботи командира з підтримання правопорядку і зміцнення військової дисципліни: навч. посіб. Київ: Ранок, 2017. 219 с.
45. Феденко Н. Ф., Сергеук П.І. Психологія особистості воїна-прикордонника: підручник. Харків: Еспада, 2016. 143 с.
46. Фененко Ю. В. Стиль управлінської діяльності військового керівника. Харків: Юрайт, 2017. 116 с.
47. Філюк О.М. Військова психологічна підготовка та реабілітація: навч. посіб. Київ: Старий Лев, 2015. 496 с.
48. Хухлаева О. В., Зиков Е. В., Бубнова Г. В. Психологія розвитку та вікова психологія: навч. посіб. Київ: Ранок, 2014. 368 с.
49. Цибулько А.І. Організація психологічної роботи по забезпеченню бойового чергування , гарнізонної та караульної служби. Київ: Книголав, 2019. 410 с.
50. Шеляга В.В. Військова психологія: навч. посіб. / за ред. В. В.Шеляга. Харків: Юрайт, 2009. 119 с.
51. Якупов В. С. Психологічний клімат у військовому колективі: навч. посіб. Київ: Старий Лев, 2019. 291 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Стиль управління» (А. Л. Журавлев)

Інструкція

Вам буде запропоновано 27 характеристик діяльності керівника і до кожної характеристики - по 5 варіантів її прояву. Виберіть, будь ласка, один або кілька з 5 варіантів, які Вам підходять і відзначте їх. Просимо бути щирим. Можна протестувати не себе, а іншого керівника, тоді вибирайте варіанти, які підходять йому, характерні для його поведінки

Обробка на аналіз результатів

Підраховується кількість балів з кожної із трьох компонентів. Максимальний бал визначає стиль керівництва. Усього розглядається 3 стилі керівництва. Директивний компонент – Д. Попускний компонент (пасивного невтручання) – П. Колегіальний компонент – К

Ключ

№	А	Б	В	№	А	Б	В
1	Д	К	П	9	Д	К	П
2	Д	К	П	10	К	П	Д
3	К	П	Д	11	П	Д	К
4	Д	П	К	12	Д	К	П
5	П	Д	К	13	П	К	Д
6	К	Д	П	14	К	Д	П

7	П	К	Д	15	К	Д	П
8	К	П	Д	16	Д	К	П

Самопочуття добре	3	2	1	0	1	2	3	Самопочуття погане
Активний	3	2	1	0	1	2	3	Пасивний
Розсіяний	3	2	1	0	1	2	3	Уважний
Радісний	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
Втомлений	3	2	1	0	1	2	3	Відпочивший
Безтурботний	3	2	1	0	1	2	3	Стурбований
Повільний	3	2	1	0	1	2	3	Швидкий

ода-
ток Б

«Ме-
то-

дика оцінки психічної активації, інтересу емоційного тону, напруги та
комфортності». (Л. А. Курганський, Т. А. Немчін)

Бланк опитувальника

Б ланк для оцін- ки та сту- пеню вира- раже же- ності	Зосереджений	3	2	1	0	1	2	3	Відволікається
	Поганий настрій	3	2	1	0	1	2	3	Гарний настрій
	Бадьорий	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
	Спокійний	3	2	1	0	1	2	3	Роздратований
	Бажання відпочити	3	2	1	0	1	2	3	Бажання працювати
	Повний сил	3	2	1	0	1	2	3	Знесилений
	Міркувати важко	3	2	1	0	1	2	3	Міркувати легко
	Небайдужий	3	2	1	0	1	2	3	Захоплений
	Напружений	3	2	1	0	1	2	3	Розслаблений
	Витривалий	3	2	1	0	1	2	3	Стомлений
	Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Схвильований
	Збуджений	3	2	1	0	1	2	3	Сонливий
	Задоволений	3	2	1	0	1	2	3	Невдоволений
Психічний стан		Оцінка			Ступінь вираженос- ті				
Психічна активація									
Інтерес									
Емоційний тонус									
Напруга									
Комфортність									

Обробка результатів

Обробка результатів проводиться з допомогою шаблонів-ключів з метою оцінки конкретних психічних станів: психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги, комфортності. Шаблони випробуванням накладаються на тестовий бланк, і підраховується кількість балів підсумовуванням цифр, що знаходяться над прорізами під оцінками випробуваних, обведеними

кружками. Отримані в такий спосіб дані заносяться до протоколу дослідження.

Ступені виразності кожного психічного стану позначаються як «висока», «середня» та «низька». Будь-який випробуваний може набрати за кожною шкалою від 3 до 21 бала. При цьому високий рівень психічної активації, інтересу, емоційного тону, комфортності розташовується в межах від 3 до 8 балів, середній – від 9 до 15 балів та низький – від 16 до 21 балів. Ступінь виразності напруги, навпаки, є високою при кількості набраних балів від 16 до 21, середньої – при 9-15 балах та низькій – при 3-8 балах.

Аналіз отриманих результатів проводиться шляхом зіставлення виміряних п'яти станів між собою, а також отриманих результатів із даними інших досліджень (анамнестичних, психофізіологічних, експериментально-психологічних, обсерваційних та ін.).